

148155

**YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TÜRKİYE İÇİN YENİ KALKINMA VE
GELİŞME
STRATEJİSİ ARAYIŞLARI**

Emre KUYUMCU
1127281

SBE İşletme Yönetimi Anabilim Dalında Hazırlanan

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Mehmet SÜMER

İSTANBUL, 2004

İÇİNDEKİLER

TÜRKİYE İÇİN YENİ KALKINMA VE GELİŞME STRATEJİSİ ARAYIŞLARI KISALTMALAR

TABLO VE GRAFİK LİSTESİ

ÖZET

ABSTRACT

GİRİŞ..... 1

1. CUMHURİYET DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI..... 3

1.1 ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938) 3

1.1.1 İlk Liberal Dönem, İzmir İktisat Kongresi 3

1.1.2 1929 Krizi ve Türk Ekonomisine Etkisi 4

1.1.3 Devletçilik ve Sanayi Planları Dönemi 5

1.2 İNÖNÜ DÖNEMİ (1938-50) 6

1.2.1 Savaş Ekonomisi (1938-45) 6

1.2.2 Çok Partili Hayata Geçiş ve Batıya Açılma (Marshall Yardımı) 7

1.3 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ 7

1.3.1 Liberalizmin Dönüşü-Hızlı Büyüme ve Refah Artışı..... 7

1.3.2 1954-60 Arası Durgunluğu ve Liberal Düşüncenin Sonu 9

1.4.1960 VE PLANLI KALKINMA DÖNEMİ 9

1.4.1.Planlı Kalkınma ve Karma Ekonomi..... 9

1.4.2.İthal İkameci Politikaların Uygulanması ve 1970 Devalüasyonu 10

1.4.3.1970 Sonrası Petrol Krizi ve Kıbrıs Sorununun Ekonomiye Olumsuz Etkileri..... 11

1.5.1980'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİ..... 11

1.5.1.Neo-Liberal Dönem ve 24 Ocak Kararları (1980-83) 11

1.5.2.Ekonomik Değişim (1983-1987)..... 13

1.5.3.Ekonomide Kriz Başlangıcı (1987-1991)..... 14

1.5.4.Türkiye'nin En Büyük Krizi ve 5 Nisan Kararları 14

1.5.5.Kasım 2000 Türkiye Krizi..... 16

1.5.6.Şubat 2001 Türkiye Krizi 21

1.5.7.2000 - 2001 Krizlerinden Günümüze Ekonomik Gelişim..... 22

2. EKONOMİK KALKINMA VE GELİŞMEDE YENİ ARAYIŞLAR.....	26
2.1.GENEL BAKIŞ	26
2.1.1 Kalkınma Düşüncesinin Sınırları	28
2.1.2 İstikrar Programı Üzerine Düşünceler	29
2.1.3 Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlık	31
2.2 SERBEST PİYASA EKONOMİLERİNDE PLANLAMANIN GEREĞİ, UYGULAMADA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK.....	34
2.2.1 Piyasa Ekonomilerinde Planlama ve Devlet Planlama Teşkilatı.....	34
2.2.2 Kalkınma Stratejilerinde ve Uygulamalarda Sürdürülebilirlik ve Tutarlılık.....	38
2.2.3 Milli Gelir – Fakirlik Sorunu – Gelir Dağılımı	40
2.2.4 Vergi Sistemindeki Adaletsizlik ve Çarpıklığın Giderilmesi	54
2.3 TEMEL SORUNLAR	57
2.3.1 Enflasyon Sorunu	57
2.3.2 Bütçe Açıkları ve İç Borç Sorunu	64
2.3.3 Yabancı Sermayeye Bakış ve Dış Borç Yapısı	70
SONUÇ ve DEĞERLENDİRME	77
YARARLANILAN KAYNAKLAR.....	80

KISALTMALAR

a.g.e.	: adı geçen eser
ATO	: Ankara Ticaret Odası
BDDK	: Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
DP	: Demokrat Parti
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DYP	: Doğru Yol Partisi
G.S.M.H.	: Gayri Safi Milli Hasıla
G.S.Y.İ.H.	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
IMF	: Uluslararası Para Fonu
KDV	: Katma Değeri Vergisi
KİT	: Kamu İktisadi Teşekkülü
NİV	: Net İ Varlıklar
ÖTV	: Özel Tüketim Vergisi
SHP	: Sosyal Demokrat Halkçı Parti
T.C.M.B.	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TÜFE	: Tüketici Fiyat Endeksi
TEFE	: Toptan Eşya Fiyat Endeksi
TMSF	: Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneğ-i

TABLO VE GRAFİK LİSTESİ

Tablo 1: TL ile Milli Gelir (1987 yılı sabit fiyatları ile)	23
Tablo 2: ABD Doları ile Milli Gelir (cari döviz kuru ile).....	23
Tablo 3: Toplam İç – Dış Borcumuz - 2003.....	25
Tablo 4: Ülkelere Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelir	41
Tablo 5: Milli Gelir 2001 Yılında Nasıl Harcandı?.....	42
Tablo 6: Banka Mevduatları ve Dağılımı	43
Tablo 7: Türkiye’de Gelir Dağılımı, Kişisel Gelir Dağılımı Çalışmaları ve Sonuçları	45
Tablo 8: Göreli Yoksulluk – Uluslararası Karşılaştırma.....	47
Tablo 9: Ücret Azalıyor, Çalışan Sayısı Azalıyor, Sanayi Üretimi Artıyor	48
Tablo 10: Tarım Dışı Kesimde Bölüşüm, Birikim, Dış Ticaret, Büyüme, İstihdam.	49
Tablo 11: Kriz Sonucu Vergi Verenlerin Sayısı 328 bin (%12) Azaldı.....	56
Tablo 12: 1990-2002 Döneminde Fiyatlar Ne kadar Arttı?	57
Tablo 13: Fiyat İstikrar ve Büyüme Arasındaki Denge.....	58
Tablo 14: Tüketici Fiyatlarında Yıllık Ortalama Artış.....	59
Tablo 15: Ekonomik Dengedeki Bozulmanın Boyutları	64
Tablo 16: Bütçe Açıkları ve Yıl Sonu İç Borç Stokundaki Büyüme	65
Tablo 17: Faizin Bütçedeki Ağırlığı.....	67
Tablo 18: Seçilmiş OECD Ülkeleri Doğrudan Yatırım Giriş ve Çıkışları	70
Tablo 19: İşçi Döviz Girişleri.....	74
Tablo 20: Türkiye’nin İç ve Dış Borç Stoku ve Borç Yüktü.....	76
Grafik 1: Büyüme ve Enflasyon (TEFE ve GSMH)	60
Grafik 2: AB Üye Ülkeler – Yabancı Sermaye Girişleri.....	71
Grafik 3: Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	73

TÜRKİYE İÇİN YENİ KALKINMA VE GELİŞME STRATEJİSİ ARAYIŞLARI

Emre KUYUMCU

İşletme Yönetimi, Yüksek Lisans Tezi

Türkiye 1990’lardan itibaren “istikrarsızlık-kriz-büyüme-istikrarsızlık” sarmalında bir kısır döngü içine itilmiş görülmektedir. Son dönem yeni arayışların ve yeni bir yapılanma gerekliliğinin yoğun bir biçimde artış gösterdiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışmada özellikle planlı ekonomi dönemlerindeki iktisat politikaları ve son dönemde yaşanan darboğaz ve bu darboğazın sonuçlarında yaşanan son dönem ekonomik krizleri üzerinde durulmuştur.

Yaşanan darboğazdan çıkmak için acilen özgün politikalar üretilmesi ve bunların bir an önce uygulamaya konması gerekmektedir. Bunun planlı bir yaklaşım ile gerçekleştirileceği açıktır. Burada önemli bir nokta olarak, kısa süreli dayatma planlar ve programlarla sonuca varılamayacağı ortaya çıkmıştır.

Anahtar Kelimeler: Yeni Kalkınma ve Gelişme Stratejisi, Sürekli ve Sürdürülebilir Planlama Gereği, Türkiye

SEARCH OF NEW EXPANSION&DEVELOPMENT STRATEGIES FOR TURKEY

Emre KUYUMCU

Business Administration, M.S Thesis

It looks after the '90's, Turkey has been pushed into vicious circle where convoluted by "instability-crises-expansion-instability". The last era is a period, where the requirements for new approaches and re-structuring have very densely increased.

This study is especially based on economy policies during controlled economy; the economical bottleneck experienced recently and latest economical crisis resulted from this bottleneck.

In order to overcome this bottleneck, genuine policies must immediately be created and instantly applied. It is for certain this will be realized via a controlled approach. An important point is that; it is not possible to reach an outcome with short-term mandatory plans and programs.

Key Words: New Developement and Expansion Strategy, Consistent and Sustainable Developement Requirement, Turkey4

GİRİŞ

Milli mücadele biter bitmez Mustafa Kemal ekonominin önemini görerek İzmir iktisat Kongresini topladı.

Kaynak yetersizliği nedeniyle özel sektörün ekonomik faaliyetlerde etkin olamadığını gören devlet sanayileşmede ilk tohumları attı.

Sümerbank, Etibank aracılığıyla ilk sanayi tesisleri kuruldu: Pamuklu mensucat, demir çelik, kağıt, şeker fabrikaları.

İkinci dünya savaşı sonunda serbest seçimle iktidara gelen Demokrat Parti, “katı devletçilikten liberal ekonomiye geçişin yolunu açtı” “Alt yapı yatırımları başladı (yol-su elektrik) Köylü Pazar ekonomisiyle tanıştı. Yabancı sermayeye izin verildi. Özel sektör palazlanmaya başladı.

1960 askeri müdahalesinden sonra Planlama Teşkilatı kuruldu. Türkiye planlı ekonomiye tanıştı.

1970-1980 Türkiye’de alt yapı yatırımları gelişti, özel sektörün yatırımları hızlandı.

1980-1990 Türkiye serbest piyasa ekonomisine geçti. İhracatı öğrendi.

1990-2001 Türkiye’nin nefesi tılandı. Türkiye 1990’lardan itibaren “istikrarsızlık-kriz-büyüme-istikrarsızlık” sarmalında bir kısır döngü içine itilmiş görülmektedir. Son dönem yeni arayışların ve yeni bir yapılanma gerekliliğinin yoğun bir biçimde artış gösterdiği bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Acaba bu yeni arayışlar ne olabilir?

- Yeni kalkınma ve gelişme stratejisi
- Serbest piyasa ekonomisinde planlama gereği

Bu çalışmada öncelikle Türkiye için genel ekonomik gelişim dönemleri ve uygulama sonuçları değerlendirilecek. Dönemler arasındaki ilişkiler incelenirken iktisat politikasında tutarlılık yakalanmaya çalışılacaktır. Son dönemde ciddi boyutlarda ortaya çıkan ileriye yönelik bir planlama ihtiyaı üzerinde durulacak ve bu planlama gerekliliği temel ekonomik sorunlarla ilişkilendirilecektir. İçinde bulunan ekonomik ve siyasi istikrarsızlığın aşılabilmesi, ekonomik kalkınma ve gelişmenin sağlanabilmesi için toplumun tüm kesimlerince benimsenecek sürekli ve sürdürülebilir planlama gereği üzerinde durulacaktır.

İçinde bulunduğumuz sıkıntılarını hafifletmek istiyorsak bu sıkıntılara neden olan olguları ortadan kaldırmanın dışında bir seçeneğimiz yoktur. Bunlardan bazıları bizim elimizde olan şeylerdir, bazıları ise yurtdışından gelen ve bizim elimizde olamayan olgulardır. Doğal olarak bu sıkıntılarını ortadan kaldıracak olan yine bizleriz.

1. CUMHURİYET DÖNEMİ EKONOMİ POLİTİKALARI

1.1 ATATÜRK DÖNEMİ (1923-1938)

1.1.1 İlk Liberal Dönem, İzmir İktisat Kongresi

Milli mücadelenin kazanılmasının ardından iktisadi kalkınma mücadelesinin ilk adımı 17 Şubat 1923'de İzmir'de toplanan Türkiye İktisat Kongresi'dir. Çiftçi, tüccar, sanayici, işçi gibi mesleklerle, bazı devlet dairelerini temsil eden 1000'i aşkın delegenin katıldığı kongrede alınan kararlardan bazıları şöyledir.¹

- Ekonomik gelişmeye katkısı olmak şartıyla yabancı sermayeye karşı olunmayacak,
- Çalışma özgürlüğü esası kabul edilecek, tekelliliğe izin verilmeyecek,
- Reji (tütün inhisarı) kaldırılacak, tütün tarımı ve ticareti serbest kalacak,
- Aşar vergisi kaldırılacaktır.

Bu kongrede alınmış kararlara kısmen uyulmuştur. Kongrenin ardından demiryolu yapımına ağırlık verilmiş, tütün rejisi satın alınmış, inhisar kaldırılmayıp, devlet tarafından işletilmeye başlanmıştır. Birçok tekel durumundaki sektörün işletmesi yabancı sermayeye bırakılmıştır. Aşar vergisi 1925'de kaldırılmış, bu yüzden devlet gelirindeki azalmayı gidermek için arazi vergisi ve tüketim vergilerinin oranı yükseltilmiştir. Para ve maliye politikalarında Atatürk'ün de üzerinde ısrarla durduğu "Denk Bütçe" uygulanmaya çalışılmış, sadece aşar vergisinin kaldırıldığı 1925 senesi haricinde bütçe açık vermemiştir.²

¹ Ömer Celal SARC, *Devlet Planlama Teşkilatı İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri*, 1. Cilt, Ankara: 1982, s.11.

² Mustafa A. AYSAN, "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt. II, Sayı.6, 1986, s.623.

1923 sonrasında yapılan bu çalışmalarla demir yolları yapımında, aşarın kaldırılmasıyla tarımın gelişmesinde, imalat sanayinin katma değerinde ve GSMH’da büyük bir artış olmuştur.³

İzmir İktisat Kongresi’nin kabul ettiği en genel nitelikli metin “Misak-ı İktisadi”dir.⁴ Bu kısımda istenen bazı iş ahlakı kurallarının yerine getirilmesidir.

Bu dönemde devlet iktisadi kalkınmayı özel girişim eli ile başarmaya çalışmıştır. Bu nedenle 1927’de “Sanayi Teşvik Kanunu”nu çıkarmıştır. Amaç özel sermayeyi sanayi malları üretimine çekmektir. Bunu yapmak için de özendirici bir takım yollar denemiştir. Bunlardan en önemlisi vergi indirimi ve muafiyetleri, kurulacak sanayi tesisleri için ucuz arsa, altyapı hizmetlerinin temini ve özel girişimin üreteceği mala talep yaratmaktır.⁵ Bu dönemde daha çok ekonominin hedefleri tayin edilmiş ve sanayileşmenin ön koşulları hazırlanmıştır.

1.1.2 1929 Krizi ve Türk Ekonomisine Etkisi

1929 yılına gelindiğinde tüm dünyayı içine alan bir ekonomik kriz baş göstermiştir. Ekonomik kriz tüm dünyada şiddetli fiyat düşüşlerine sebep olmuş, ancak hammadde ve tarımsal ürün fiyatlarında bu düşüş daha çok görülmüştür. Sermaye birikimi ve ticari bilgisi az, endüstrisi daha çok tarıma dayalı olan Türkiye ve benzeri ülkelerde daha çok kendini hissettirmiştir. Bu tür ülkelerin, ithalat yapabilmek için ihracatlarını eski düzeyin çok üzerine çıkarmaları gerekmiş ancak düşük fiyatlar ihracat artışına engel olmuştur.

1929 yılında Türk parasının değeri dışarıda hızla düşmüştür. Bunun nedeni 1929’a kadar devamlı açık veren ödemeler dengesine bu yıl ödenmeye başlayan Osmanlı borç taksitlerinin de ani ve olumsuz bir unsur olarak eklenmesi ve aynı yıl gümrük tarifelerinin yükseltileceğini

³ SARC, *a.g.e.*, s.13.

⁴ Korkut BOROTAV, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara: Savaş Yayınları, 1982, s.17.

⁵ Muharrem TÜMAY, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt. II, Sayı.4, 1985, s.248.

düşünen ithalatçıların düşük gümrüklü mallardan stok etmeleri ve bunun ithalat hacmini aniden arttırmasıdır.⁶

1929 yılında çeşitli nedenlerle meydana gelen dünya ekonomik krizi ve Türkiye üzerindeki etkileri Atatürk'ün uygulattığı istikrar programı ile 1930 sonların doğru giderilmiştir. Yine Atatürk'ün deyimi ile “milli para buhranı” devlet harcamalarının kısılması, gelirlerinin arttırılması, yabancı ülke borsalarında Türk parasının desteklenmesi yolu ile kontrol altına alınmıştır.⁷

1.1.3 Devletçilik ve Sanayi Planları Dönemi

1927 yılında çıkarılan “teşvik kanununa” rağmen özel sektör önemli bir atılım gerçekleştirememiştir. Bu durumda ülkenin liderleri, 1923'den beri izledikleri yolu değiştirmek zorunda kalmışlardır. Kabul edilen yeni politika “devletçiliktir”. Devletçiliğin çeşitli tanımları yapılmıştır. Devletçiliğin sosyalizm olmadığı, özel faaliyetlerin esas kalacağı, ancak özel sermayenin yetişemediği alanlarda devletin endüstri işletmelerini kurup, bunları işletmesinin söz konusu olduğu ifade edilmiştir. Devletçiliğin niteliği, tariflerinden çok uygulamalarından anlaşılabilir. Bu uygulamalar şöyle özetlenebilir.⁸

- İthalata bağımlılıktan kurtulmak için özel girişimin kuramadığı sanayi devletçe tahsis edilmiştir. Bunun için 1933'te uygulamaya konulan birinci beş yıllık sanayi planı hazırlanmış ve ithal ikameci amaca yönelik olarak mensucat, kimya, demir-çelik alanlarında yatırımlar yapılmıştır.
- Demir-çelik ve kağıt imali gibi sektörler devlet tekeline bağlanmıştır.
- Bütün yabancı imtiyazlı şirketler su, telefon, demir yolları, madenler, v.b. bedelleri taksitli bağlanarak millileştirilmiştir.

⁶ BORATAV, a.g.e., s.31.

⁷ AYSAN, a.g.e., s.33.

⁸ SARC, a.g.e., s.15.

- Devletçilik döneminde dış ticaret politikası da değişmiş, gümrük siyasetinde ithalat ve ihracat ikili anlaşmalara göre yürütülmeye başlanmıştır. Maliye ve para politikasında denk bütçe ve sağlama para esaslarına bağlı kalınmaya çalışılmış ve bütçe açığından kaçınılmıştır. Bu dönemde fiyatlar sabit kalmış, aynı zamanda devletçe saptanan sabit kur politikası uygulanmıştır.

Birinci beş yıllık sanayi planları (1933-37) %100 oranında gerçekleşmiş, yıllık büyüme oranı %4 ile %7 arasında olmuştur.⁹

Bu dönemde T.C. Merkez Bankası, Sümerbank, Etibank, Ziraat Bankası, Elektrik Etüd İdaresi ile 40 fabrika kurulmuştur.

1.2 İNÖNÜ DÖNEMİ (1938-50)

1.2.1 Savaş Ekonomisi (1938-45)

Bu dönem savaş yıllarını kapsar. Türkiye savaşa girmediyse de her an hazır olmak durumundaydı. Devlet, nüfusun büyük bir bölümünü silah altına aldığından üretim gerilemiştir. Ayrıca böylesine çalışmadan sadece tüketen bir kitleyi barındırmak devlet içinde zor koşulları beraberinde getirmiştir. Denk bütçeyi sağlamak imkansızlaşmış, giderleri karşılamak için Atatürk döneminde ısrarla kaçınılan merkez bankasına banknot bastırma yöntemine, bu dönemde başvurulmuştur. Bu da beraberinde enflasyonu getirmiştir.

Bu koşullar altında 1938-43 dönemi için hazırlanan makine imalatı, metal işleme, gemi yapımı gibi işleri kapsayan 2. sanayi planı uygulanamamıştır.¹⁰

Savaş yıllarında oluşan mal kıtlığını önlemek ve bazı kimselerin bundan faydalanarak aşırı kazanç sağlamasını önlemek için 1942'de

⁹ Zeyyat HATİPOĞLU ve Mustafa AYSAN, *Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 1994, s.18.

¹⁰ SARC, *a.g.e.*, s.16.

Milli Koruma Kanunu sanayi işletmelerinin neleri üreteceğini ve tarımda nelerin yetiştirileceği kararını hükümete bırakmıştır. Devlet müdahaleleri artmıştır.

Bu dönemde Türk ihraç mallarına talep artmış, fiyatlar yükselmiş, ihracat ithalatı geçmiş, dolayısıyla altın ve döviz rezervleri birikmiştir.

1.2.2 Çok Partili Hayata Geçiş ve Batıya Açılma (Marshall Yardımı)

Savaş yıllarındaki sert devlet müdahaleleri, bu müdahalelerin sıkıntıları önleyememiş olması ve reel gelirdeki düşüş devletçiliğe karşı olan akımların gelişmesine yol açtı. Bu hoşnutsuzluklar 1946'da liberal ekonominin savunucusu Demokrat Parti'nin kurulmasına sebep oldu. Bu dönemde Türkiye dış siyasette Amerika'ya yakınlaşmış ve Marshall yardımından faydalanmak için Batının izlediği iktisat politikası benimsenmiştir. Bu nedenle 1950 yılına kadar iktidarda kalan CHP hükümeti de birtakım liberal önlemler almak durumunda kalmıştır. 1946'da ihracatı canlandırmak için devalüasyon yapılmış, o zamana kadar 192 kuruş olan dolar 280 kuruşa yükselmiştir.¹¹ 1947'den itibaren dış ticaret açık vermeye başlamıştır.

1.3 DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ

1.3.1 Liberalizmin Dönüşü-Hızlı Büyüme ve Refah Artışı

Demokratik seçim sonucu 14 Mayıs 1950'de değişen siyasi iktidarın on yıllık iktisat siyasetini daha yakından incelemek gerekir. Çünkü, bu devre plan fikrine itibar göstermeyen bir siyasetin doğurduğu sonuçlarla, planlı çalışmanın az gelişmiş bir ülkenin kalkınmasında ne kadar zorunlu olduğunu gösteren çok parlak bir örnektir.

İkinci Dünya Savaşı, bilindiği gibi, milletlerin iktisadi davranışlarında adeta bir ihtilal yaratmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın verdiği dersleri unutmayan milletler iktisadi alanda bencillikten

¹¹ SARC, a.g.e., s.18

uzaklaşıyorlardı. Bilhassa A.B.D.'nin bilinen çok geniş çaplı mali ve teknik yardımları savaşın madden ve manen yıpratıldığı ülkelere büyük destek olmuş ve kalkınmaları için gerekli ortamı yaratmıştır. Türkiye'de ünlü Amerikan Marshall Yardımından hisse alanlar arasındaydı ve bu yardımın ferahlatıcı etkileri ülkede rahatlıkla hissedilmeye başlanmıştı. Liberasyon sisteminin de yürürlüğe konması ve Kore savaşının yarattığı olanaklar ithalat kapasitesini alışılan seviyenin üstüne çıkarmıştı. 1950 yılının yeni hükümeti, özel teşebbüsü daha fazla desteklemek, özellikle ticari ve tarımsal kredileri genişletmek yoluyla iktisadi canlanmaya hız verdimişti. İlk yıllarda ekime yeni açılan topraklar da tarım gelirlerinde büyük bir sıçrama yarattı.¹²

1950'de iktidara gelen Demokrat Parti liberal bir ekonomi politikası izlemek ve devletin sanayi işletmelerini özel sektöre aktarmak istemiştir. Bu düşünceler ışığında Demokrat Parti iktidarının ilk 4 yılı büyüme ve refah artışının olduğu yıllardır. Özel girişimciler madencilikle ilgilenmeye özendirilmiş, krom, linyit, demir, gibi madenlerin üretiminde özel sektör teşvik edilmiştir. Şeker ve çimento fabrikalarının sermayesine özel sektörde katılmış, ayrıca özel sektörün kredi fonu Sanayi Kalkınma Bankasından olduğu gibi Marshall yardımından da karşılanmıştır.¹³

Yatırım büyük ölçüde artırılmıştır. Kara yolları, limanlar ve tarım bu yatırımların başlıca alanları olmuştur. Bu dönemde ekilen alanlar çoğaltılmış, traktör sayısı artırılmıştır. Tarımsal yatırımlar özellikle tohumlama ve makinalaşmada olmuştur.

Yabancı sermaye yatırımları teşvik edilmiş ve bu nedenle petrol aranması ve yatırımların işletilmesi yabancı sermayeye bırakılmıştır. GSMH 1950-53 arasında her yıl %9.4 ile %12.9 arasında yükselmiştir.¹⁴

¹² Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, *Türkiye İçin Kalkınma Stratejileri*, Cumhuriyet Dönemi İktisat Politikaları ve Kalkınma, Yüksel Ülken, İstanbul: 1984, s.15-16.

¹³ Erol MANİSALI, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980, s.91.

¹⁴ SARC, *a.g.e.*, s.19.

1.3.2 1954-60 Arası Durgunluğu ve Liberal Düşüncenin Sonu

1954 yılında başlangıçtaki dört yıllık refah döneminin aksine kötü hava koşulları tarım gelirini düşürmüştür. Ekonomi daha önceki yıllarda biriken dövizlerini bitirmiş, fiyatlar yükselmeye başlamış, enflasyon ihracatı engellemiş, hammadde ve yardımcı madde bulmak zorlaşmış ve fabrikalar boş kalmıştır. Tarımın ulusal gelirdeki oranı azalmıştır. Hükümet dış alımı zorlaştırmak için ithal ikamesini başlatmıştır.

Bu dönemin en dikkat çekici karakteristiği tüketimciliğin¹⁵ gelişmesidir. Bu da ekonomiyi içe ve dışa bağımlı hale getirmiştir. Bütün bu olumsuzluklar karşısında hükümet politikasını değiştirmiş ve 1956'da Milli Koruma Kanununu tekrar yürürlüğe koyarak, bir ithal malları fiyat kontrol dairesi kurmuştur.

Dış ödeme güçlüklerine ancak 1958'e kadar dayanılmış ve bu tarihte doların fiyatı 280 kuruştan 9 liraya çıkarılarak devalüasyona¹⁶ gidilmiş, yabancı mali kurumlarla bir istikrar programı üzerinde anlaşılmıştır. Para artışı dizginlenip, KİT fiyatları normal seviyeye indirilmişken, çok geçmeden 1960'daki askeri darbe bu dönemin sonu olmuştur.

1.4 1960 VE PLANLI KALKINMA DÖNEMİ

1.4.1 Planlı Kalkınma ve Karma Ekonomi

27 Mayıs 1960 darbesi sonunda hükümet değişmiş, yeni anayasa hazırlanmıştır. Yeni anayasa da iktisat politikasına ilişkin hükümlere "sosyal" vakfı eklenmiştir. İktisat politikasının kalkınma planlarına göre yürütüleceği hükme bağlanmış ve bu amaçla Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) kurulmuştur. Türkiye İktisat rejimi de "karma ekonomi" olarak tanımlanmıştır.

1963-1967 arasını kapsayan 1.Beş yıllık kalkınma planı ve diğer planlarda ortalama yıllık büyüme oranları belirlenmiş ve bunlara ulaşmak için ne gibi yatırımların yapılacağı araştırılmıştır.

¹⁵ Ahmet KILIÇBAY, *Türk Ekonomisi*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 1984, s.117.

¹⁶ HATİPOĞLU, *a.g.e.*, s.21.

Kalkınma Planları kapsamında 1.Beş yıllık planda yatırımlar GSMH'nın %18.3'ü olarak hedeflenmiş %16.0 olarak gerçekleşmiştir. II. Beş yıllık planda %21.3 olarak hedeflenmiş, %16.1 olarak gerçekleşmiş, III.Beş yıllık planda %21.9 olarak hedeflenmiş, %20.2 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme hızları da sırasıyla beşer yıllık planlarda 7.0, 7.0, 7.4 olarak hedeflenmiş, yine sırasıyla 6.7, 6.9, 6.5 olarak gerçekleşmiştir.¹⁷

Yatırımlarda olmasa dahi büyüme oranlarında hedeflere hemen hemen yaklaşılmıştır. Bu dönemdeki yatırımları birçoğu da dış borçlarla gerçekleşmiştir.

60'lı yılların 2. yarısından sonra ülkede hızlı gelir artışı olmuştur. Bunun nedeni çok sayıda Türk işçisinin Avrupa ülkelerine çalışmaya gidip oradan döviz göndermeleri ve dış borçlardır.

1.4.2 İthal İkameci Politikaların Uygulanması ve 1970 Devalüasyonu

Dış ticaret politikasında Türkiye, ithalatı bu dönemde kontrol altına almış, ithal ikameci bir politikayla yerli üretimi korumak istemiştir. Bu dönemde ihracat da gerilemiştir. Ancak bu himayeci politika izlenirken Türkiye bir yandan da bu tutumuyla pek uzlaşmayan bir adım atmıştır. Ortak Pazar'a liberasyona gideceğine ve gümrük vergilerini azaltacağına dair taviz vermiştir.¹⁸

İşçi dövizleri ve dış borçlarla piyasa da para miktarı artmış, bu artış fiyatların artmasına sebep olmuştur. Öyle bir duruma gelinmiş ki, döviz gereksinimleri mevcut döviz miktarını aşmış ve döviz ödemeleri imkansız hale gelmiştir. Bazı uluslararası finans kuruluşlarının da önerileri doğrultusunda 1970 yılında devalüasyona gidilmiş ve 1958'den beri 9 lira olan dolar 15 liraya yükselmiştir.¹⁹

¹⁷ MANİSALI, a.g.e., s.106.

¹⁸ MANİSALI, a.g.e., s.103.

¹⁹ HATİPOĞLU, AYSAN, a.g.e., s.28.

1.4.3 1970 Sonrası Petrol Krizi ve Kıbrıs Sorununun Ekonomiye Olumsuz Etkileri

1970 devalüasyonu sonucu dış satımlar ve işçi dövizleri 2-3 kat artmış ve döviz rezervleri artmaya başlamıştır. Ancak 1974'de patlak veren Kıbrıs sorunu ve özellikle Dünya Petrol krizi, Türkiye gibi gelişmekte olan ve büyük ölçüde hem üretim girdisinde hem de tüketiminde petrol kullanan ülkeler için zor yılların başlangıcı olmuştur. Bu dönemde döviz rezervleri iyice eridiği gibi ihracat da durmuştur. Bu gelişmelerle dış ödemeler iyice açık vermiş, petrol, gübre ve ilaç gibi zorunlu hammaddeler için sınırlı döviz bulunabilmiştir. Özellikle 1970'lerin ikinci yarısından sonra enflasyon hiperenflasyona dönüşmüş, (%70-100) bununla birlikte 1978'e kadar döviz kurları sabit tutulmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin daha fazla dış borç isteme olanağı kalmadığı 1978'de iktidar partisi IMF ile bir anlaşma yapmış, borç vadeleri uzatılmış, yeni borçlar alınmış, karşılığında dolar 15 liradan 25 liraya çıkarılarak devalüasyon yapılmıştır. 1979'da yeniden IMF ile masaya oturulmuş, bu kez dolar 47 liraya çıkarılmıştır. Bu arada dış borçlar 13 milyar doları bulmuştur.

1979'da kurulan azınlık hükümeti 24 Ocak 1980'de IMF ile bir kez daha anlaşmış ve bu da Türkiye'yi yeni bir döneme getirmiştir.

1.5 1980'DEN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE EKONOMİSİ

1.5.1 Neo-Liberal Dönem ve 24 Ocak Kararları (1980-83)

Türkiye ekonomisinin dünya pazarlarına açılması 1980-83 dönüşümü ile başlamış, 1989-90'da da tamamlanmıştır. Bu süreçte, öncelikle mal piyasaları dış pazarlara açılmış ve ticaret kotalarının koruması altındaki ithalat rejimi serbestleştirilmiştir. Döviz kuru yüksek bir devalüasyonu takiben esnekleştirilmiştir. Döviz kuru yüksek bir

devalüasyonu takiben esnekleştirilmiş ve dolaylı teşviklerle birleştirilerek sanayinin ihracata yönlendirilmesinde temel bir araç görevi görmüştür.²⁰

24 Ocak kararlarının alınmasındaki başlıca neden 1979 yılının güç ekonomik sorunlarını çözmektir. 1979'da fiyatların çok yüksek oluşu işçi-işveren sorunları, fabrikaların çalışmamakta ya da düşük kapasiteyle çalışmakta olması, döviz sağlanmasının güçlüğü ve yokluklar, ülke ekonomisini harap etmiştir. İşte bu olumsuzlukların yok edilmesi, çeşitli uluslararası finans kuruluşlarının baskısının azaltılması ve finansal yardım alınması için 24 Ocak kararları düzenlenmiştir.

1980'de alınan önlemler ve ekonomik politikalar şöylece özetlenebilir.²¹

- Türk lirası devalüe edilmiş, dolar 47 liradan 70 liraya yükselmiştir.
- Bu yıla kadar mal ve hizmet fiyatları üzerinde devlet kontrolü varken, bunlar kaldırılarak pazar-fiyat mekanizmasının işlerliğine olanak verilmiştir.
- KİT fiyatlarındaki baskı azaltılıp, bunların fiyat yönetimlerindeki özgürlüğü arttırılmıştır.
- Bankalar ve çeşitli finans kuruluşlarının gelişmesine çalışılmıştır.
- 1970'lerdeki işçi kuruluşlarının sert faaliyetleri kontrol altına alınmış, tepki, pazarlık ve işçi ücretleri dizginlenmiştir.
- İthal ikameci politikalar terkedilmiş, yabancı yatırımlar teşvik edilmiştir.
- Sıkı para politikası uygulanmaya başlanmış, para emisyonları kontrol edilmeye çalışılmıştır.

²⁰ Erinç YELDAN, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi: Bölüşüm, Birikim, Sermaye*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002, s.25.

²¹ AYSAN, *a.g.e.*, s.37.

- Dış satım özendirilmeye çalışılmış, bunun için vergi iadeleri, sübvansiyonlar, kredi kolaylıklarıyla ve ucuz faiz uygulamaları yaygınlaştırılmıştır.

1.5.2 Ekonomik Değişim (1983-1987)

Eylül 1980’de yönetime gelen askeri hükümet kararları aynen uygulamış, 1983’de seçimle iktidara gelen hükümet de 24 Ocak kararlarını aynen devam ettirmiştir. 24 Ocak kararlarının 1988’e kadar başarılı olmasının birtakım gelişmelerle ilgisi olmuştur.

Bunlar:²²

- Askeri yönetim, siyasi partilerin hükümet ve KİT’ler üzerindeki baskısını kaldırmış ve iş hayatına getirilen düzenlemeler işçi ve işveren anlaşmazlıklarını yok etmiş, üretim başlamıştır.
- 1980 başında varili 35 dolar olan petrol fiyatları yarıyarıya düşmüştür.
- Irak – İran savaşı nedeniyle Türkiye bu ülkelere mal satarak ve transit ticareti yaparak büyük kazançlar sağlamıştır.

1960’lardan 1980’lere kadar Türkiye’de yetişmiş bir işgücü meydana gelmiştir. Bunlardan 1980’li yıllarda yararlanılmıştır.

24 Ocak kararlarıyla dışa dönük Pazar ekonomisi uygulanmış bunun sonucunda dış satım artmış, fiyat artış oranları düşmüş ve ulusal gelir artışı hızlanmıştır. Bu dönemde ileri ve modern teknoloji gelişmiş, elektrik, telefon kullanımı artmıştır.

²² HATİPOĞLU, AYSAN, a.g.e., s.39.

1.5.3 Ekonomide Kriz Başlangıcı (1987-1991)

Ulusal mali piyasaların serbestleştirilmesi ve dış finans merkezleriyle eklemlenme süreci bu gelişmeleri yakından izlemiş ve Türkiye ekonomisi 1990'lı yıllara tamamıyla dışa açık bir ekonomi konumunda girmiştir. Bütün bu gelişmeler altında, ulusal ekonominin birikim ve bölüşüm ilişkileri de derinden etkilenmiş ve iktisadi artığın yaratılması ve yeniden dağıtılması sürecine ilikin dinamikler yeniden yapılanmıştır. Gerçekten de 1980 dönüşümü, yurt-içi talebe dönük ve dış ticarete koruma rantları ile beslenen ulusal sanayinin öngördüğü iktisadi artık biçimlerinin nitelik değiştirmesine yol açmış; ve giderek, devletin düzenleyici rol aldığı, daha dolaylı bir transfer ve kaynak aktarımı mekanizmasının devreye sokulduğu yeni bir büyüme ve birikim modelini geliştirmiştir.²³

1980'li yıllarda önceleri düşük olan enflasyon 1988'e gelindiğinde %70'i aşmıştır. Zaten 1984'ten itibaren %60'ın altına çekilememiştir. Dış alımların fazlalığı nedeniyle dış borçlar iyice kabarmıştır. 80'lerin sonunda 50 milyar dolara kadar yükselmiştir. Ülkede işsizlik baş göstermiştir. Gelir dağılımı adaletsiz duruma gelmiş, zenginler daha zengin, düşük gelirliler daha fakirleşmiştir.

Hızlı nüfus artışı, devletin sermaye gelirlerinden ve yüksek rantlardan vergi alamaması, çeşitli sübvansiyonlar, dış satıma vergi iadesi, bazı lüks dış alımlar, KİT'lerin politikacılar yüzünden yatırım ve üretim yapamaz duruma gelmesi ekonomiyi daha zora sokmuştur.

1.5.4 Türkiye'nin En Büyük Krizi ve 5 Nisan Kararları

Türkiye'de yıllık gelir artışı 1993'de %7 gibi bir düzeye çıkmıştır. Bu gerçekte yüksek bir düzeydir. 1993 ile 1990 yılının benzerlikleri vardır. Her ikisinde de büyüme oranı çok artmıştır. (1990'da %9), her ikisinde de dış alımlar dış satımlardan çok büyük olmuştur.²⁴ Dış alım toplam talepte büyük bir artış meydana getirmiş, dış alım dış satımdan fazla olmasına rağmen ulusal gelir bundan olumlu biçimde etkilenmiştir.

²³ YELDAN, a.g.e., s.25.

²⁴ HATİPOĞLU, AYŞAN, a.g.e., s.47.

1933’de kamu harcamaları çok yüksek düzeylere çıkmış, kamu ve özel sektör gelirleri bu harcamaları karşılayamadığından dış kaynaklardan yararlanılmıştır.

Finans kurumlarının serbestleşmesi, tüketimi özendirici çeşitli etmenler – tüketici kredileri gibi – özel tasarrufu kısıtlamış, enflasyonu kamçılamıştır.

KİT’lerin özelleştirilme çabaları devam ederken bunların üretkenlik, verimlilik ve karlılık çalışmalarına yeterince önem verilmemiştir.

1988’de Türk lirası dolar karşısında %50’ye yakın oranda değer kazanmıştır. Bu durum iç talebi arttırmış, dış alımlar artmış, dış satımlar azalmıştır.

1991 yılında hükümeti devralan DYP-SHP koalisyon hükümeti faiz oranlarını düşürerek devraldığı ekonomi politikalarına devam etmiştir. 1993’te yıllık büyüme hızı %7 olarak belirlenmiştir.

Ancak bütün bunlar olurken 1993’te dış borçlar 70 milyar dolar, iç borçlar 400 trilyon olmuştur. Düşük kur ayarlamaları nedeniyle 1993’de ihracat ithalatın yarısı kadar olmuş ve dış ticaret açığı ve dış ödemeler dengesi açığı rekor düzeye ulaşmıştır.

Tüm ekonomi politikalarında dış alımlar dış satımlardan fazla ise emek fiyatları yükselme eğilimine girer.²⁵ Dışarıya satılamayan hizmetlerden sayılan emek fiyatları ekonomiyi çıkmaza sürükler.

1994 yılında uluslararası mali değerlendirme kuruluşları Türkiye ekonomisi hakkında olumsuz raporlar verince serbest piyasa da döviz fiyatları artmış, 1994 Ocak ayında 15,000 lira olan dolar 17,250 liraya yükselmiştir. Daima faizleri düşük tutturmak için baskı yapan hükümet bundan sonra tam ters yönde bir politika ile faizleri yükselttirmiş ancak dövize rağbeti önleyememiştir. Aynı şekilde daha önce faiz oranları düşük tutulan hazine bonoları Ocak 1994’ten sonra %140’lık getiriye

²⁵ HATİPOĞLU, AYSAN, a.g.e., s.55.

yükselmiştir. Bütün bu önlemlere rağmen doların artışı dizginlenememiş ve 6 Nisan günü dolar 40 bin liranın üstüne çıkmıştır.

1.5.5 Kasım 2000 Türkiye Krizi

Türkiye 1999 yılının sonuna doğru ekonomik açıdan son derece karamsar bir görünüm içindeydi. Ekonomi %6.1 oranında küçülmüş, enflasyon (TEFE) %70'e ulaşmış, bütçe açıkları büyümüş ve taşınamaz noktaya gelmiş, hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı %106'ya ulaşmıştı.

2000 yılına IMF stand-by desteğinde yeni bir ekonomik program ile girilmiştir. Bu programın üç temel ayağı vardı:

- Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması,
- Önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur (crawling peg) uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi,
- Yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması.

Bu çerçevenin temel amacı enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanması idi.

Programın bütçe dayanağında vergi gelirlerinin artırılması yoluyla faiz dışı fazlanın yükseltilmesi ve hazinenin iç borçlanma yükünün ve dolayısı ile faizlerinin düşürülmesi temel yaklaşımdı. Bu yaklaşımı desteklemek amacıyla dış borçlanma artırılarak iç borçlanmanın yerini ikame edilecek ve ortaya çıkacak finansman boşluğu artan vergi gelirlerinin yanısıra dış borçlanma artışı ile doldurulacaktı.

Programın pasif temelini oluşturan para politikası açısından en belirgin temeli ise Merkez Bankasının Net İç Varlıkları (NİV) üzerine konulan limitti. (Performans kriteri) Buna göre Merkez Bankası yalnızca döviz girişleri karşılığında yaratacağı Türk Lirasını piyasaya verecek ve ek likiditeyi ancak bu yolla sağlayacaktı.

Vergi gelirlerinde sağlanacak artış ve dış borçlanmanın, iç borçlanma yerine ikame edilmesi sonucunda Hazine'nin iç borçlanma talebi azalacağı için, piyasanın diğer aktörlerine yönelecek fon miktarı artacak ve yurt dışından döviz girişi karşılığında yaratılacak para da piyasaya ek likidite olarak sunulmuş, böylece piyasada bir likidite sıkışması önlenmiş olacaktı. Programın açıklanmasının yarattığı olumlu etkiler sonucunda 1999 yılında ortalama %106'ya ulaşmış olan Hazine iç borçlanma yıllık bileşik faiz oranı Ocak 2000'de %137'ye; İnterbank piyasası gecelik faiz oranı ortalaması ise Aralık 1999'da ulaşmış olduğu %66.6'dan %34.1'e düşmüştür. Programın bir başka önemli etkisi geleceğe ilişkin kur gelişmeleri belirlenmiş olduğu, bir başka değişle devalüasyon riski ortadan kalktığı için, bankaların açık pozisyonlarını yükseltmeleri yönünde olmuştur.

Faizlerin bu kadar hızlı gerilemesi, nedeni ne olursa olsun, enflasyon ile mücadele politikası açısından tehlikeli bir gelişime işaret ediyordu. Eski bir çelişki yeniden çıkmıştı sahneye. Faizler gerilerse Hazine'nin borç yükü düşüyor fakat Merkez Bankası'nın enflasyon ile mücadele politikası zedeleniyordu. Normal koşullarda Merkez Bankası'nın buna izin vermemesi gerekirdi. Ama gerek siyasetçinin gerekse toplumun faize bakışı, olumsuz olduğu için bu hızlı düşüşün yaratabileceği etkiler gözardı edildi. Merkez Bankası da bu rüzgarın peşine takıldı. Bazı iktisatçılar faizlerdeki bu hızlı düşüşün enflasyon ile mücadele açısından önemli bir sorun yaratacağını savunmasına karşın tezlerini kabul ettiremediler.

%106'lık bir ortalamadan %36.4'lük bir ortalamaya, ilk aydan itibaren geçilmiş olması, enflasyon ile mücadelede gerçekten de önemli sorunlar yaratmıştır. Ertelenmiş tüketim isteklerinin hızla devreye girmesi sonucunda bankaların düşük faizlerle önerdikleri bireysel kredilerinde desteği ile tasarruflar tüketime kaymaya başlamıştır. Sonuçta talep canlı kaldığı için enflasyondaki düşüş beklenen hızda olmamıştır.

Bankalar Ekim ayının sonlarına doğru yıl sonu hesapları ve bilanço görünümü nedeniyle açık pozisyonlarını azaltmaya

yönelmişlerdir. Bu likiditeye olan gereksinimlerini ve dolayısıyla faiz oranlarını bir miktar artırmıştır. Ekim ayı sonunda Türkiye ekonomisinin genel görünümü şöyleydi: Ekonomik büyüme %6.5-7 aralığına doğru yol alıyordu, böylece 1999 yılının %-6.1 oranındaki küçülmesi tekrar büyümeye dönüşerek tedavi edilmiş bulunuluyordu. Büyümenin altında yatan temel neden talep canlılığı hem iç piyasaya hem de dış piyasaya yönelikti. Talep canlılığına karşılık enflasyon %69'dan %40'ların altına inmişti. Enflasyondaki inişin daha hızlı olamamasının nedeni ise yine talebin, özellikle de bankalarca açılan bireysel kredilerde desteklenerek canlılığını korumakta olması idi. Yukarıda da değinildiği gibi faizlerin beklenenden daha hızlı düşmesi, gelir akımlarından tasarrufa ayrılacak bölümün de tüketime kaydırılması sonucunu getirmiş, bu gelişme talebin artmasına ve dolayısıyla enflasyonda beklenenden daha yavaş bir inişe ortam yaratmıştır. Bütçe, faiz dışı fazlada tarihi bir rekora doğru koşuyordu. Yani artık bütçe açıklarının yarattığı enflasyonist baskı yavaş yavaş ortadan kalkıyordu. Yapısal düzenlemelerde gecikmeler olmasına karşın uzun yıllardır yapılamamış olan reformlar yürütülüyordu. Tarım kesimine yönelik reformda küçük fakat önemli adımlar atılmıştı. Bankacılık kesiminin yeniden yapılandırılması çalışmaları sürüyordu. Özelleştirmede aksamalar ortaya çıkmasına karşın son 15 yılda yapılan özelleştirmelerden daha fazla gelir tek başına 2000 yılında elde edilmişti. En önemli sorun cari açığın başlangıçta tahmin edilenin çok üzerinde bir noktaya 8-10 Milyar dolar aralığına doğru ilerlemesiydi. Çeşitli uyarılara karşın bu açığın bir tehlike doğurmayacağı kabul ediliyordu.

Dolayısıyla Kasım ayının başlarında ortada bir kriz yaratacak neden görünmüyordu. Yalnızca bankalar, yavaş yavaş açık pozisyon kapatmaya uğraşıyorlar ve yabancılarda yıl sonu hesaplarını kapatma çabası içinde döviz talebini arttırıyorlar, bu gelişme doğal olarak faizleri bir miktar yukarı tırmandırıyordu.

Aynı dönemde bankacılık kesimine yönelik yeni düzenlemeler birden hız kazanmaya başladı. Bu yeni gelişme, bankaları, açık pozisyonlarını kapatma yolunda çok daha hızlı ve ani davranışlar içine

soktu. Bu durumda bankalar döviz alabilmek için likiditelerini daha fazla artırmaya yöneldiler. Daha fazla likidite talebi ise doğal olarak faizlerin çok daha hızlı olarak yukarı hareketlenmesi sonucunu getirdi.

Faizlerde başlayan bu tırmanma yüksek miktarda Hazine kağıdı taşıyan ve bunları repo işlemlerinde kullanan bankaları hızla sıkıntıya sokmaya başladı. Likidite sıkıntısı çeken ve ellerindeki Hazine kağıtlarını fonlamak zorunda olan bu bankalar büyük kayıplarla karşılaşmaya başladılar. Bu noktada bazı bankaların Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna (TMSF) alınacağına ilişkin söylentilerin yayılması, bankaların birbirlerine olan kredi hatlarını iptal etmelerine ya da minimum düzeye düşürmelerine yol açtı. Bu gelişmelerin yarattığı ek likidite daralması, bankaların daha yüksek faizle fon bulmaya razı olmaları sonucunu getirdi. Faizlerde ortaya çıkan hızlı yükselme Hazine kağıtları ikinci el piyasasında işlem hacminin hızla düşmesine neden oldu. Başlangıçta yıl sonu hesap işlemleri nedeniyle yavaş yavaş piyasadan çıkmaya yönelen yabancı yatırımcılar, gelişmelerin farklı bir boyuta kaydığını algılayarak döviz taleplerini artırıp, ellerindeki Hazine kağıtlarını hızla satarak Türkiye’den çıkışlarını daha da hızlandırdılar. Bu eğilim faizleri daha da tırmandırdı. Faizlerin yükselmesi bu gelişimin hız kazanması bankaların yurtdışında yarattıkları fonların dağılmaya başlamasına yol açtı. Bu fonların ortağı konumundaki yabancı bankalar paralarını alarak fonlardan çıkmaya başladılar. Bu durumda bu fonlardaki hazine kağıtlarının fonlanması da yerli bankaların üzerine kaldı. Faizler daha da yükseldi.

Bir süre NİV hedefine kilitlenen ve piyasaya ek likidite vermemekte direnen Merkez Bankası bu noktada devreye girerek NİV hedefini aştı ve piyasaya ek likidite sundu. Ne var ki bu aşamada artık geç kalınmıştı ve piyasada en fazla likidite gereksinimi duyan, elinde en fazla Hazine kağıdı bulunan büyük bir banka sıkıntıya düşmüştü. Üstelik Merkez Bankası sıkıntıya düşen bankaya, elindeki 0 faizli parayı %210 faizle vererek krizi çözümden uzaklaştırdı. IMF, Türkiye’ye 7,5 Milyar dolarlık bir Ek Rezerv Kolaylığını gündeme soktu ve Merkez Bankası,

piyasaya likidite vermeyi kesti. Söz konusu bankanın devreden çıkarılıp, TMSF bünyesine alınması ile piyasada likidite talebi düştü.

Her önemli mali krizde olduğu gibi bu krizde de mali kesimde başlayan sarsıntı kısa süre sonra reel kesimi de derinden etkilemeye başladı. Piyasada ortaya çıkan faiz dalgalanmaları talep canlılığını birdenbire kesiverdi. Talepte ortaya çıkan bu ani kasılma, reel kesimin satışlarının daralmasına ve dolayısıyla stoklarının hızla yükselmeye başlamasına yol açtı.

Buraya kadar yapılan açıklamalar borç verilebilir fonlar piyasasının genel durumunun özetine ilişkindi. Şimdide bu gelişmelerin hazine borçlanması nasıl etkileyeceğine bakalım. Önce Hazine'nin borçlanmasının konumunu belirlemeye çalışalım.

Borç verilebilir fonlar piyasasında Hazine'ye, diğer borçlanıcılara göre üstünlük kazandıran önemli bir fark vardır: Hazine diğer borçlanıcılardan farklı olarak hem kendi sattığı kağıtların hem de diğer borçlanıcıların enstrümanları üzerindeki vergi ile oynayarak kendi lehine avantaj yaratabilecek konumdadır. Ayrıca Hazine, borcunu ödeme sıkıntısıyla karşılaşması halinde ya ek vergi yoluyla ya da para basarak borcunun tamamını ödeme olanağına sahipti. Ne var ki bu anlatılanlar kısa dönem için değil uzun dönem için geçerli hususlardır. Bütün bunlara karşılık Hazine'nin hem kısa dönemde hem de uzun dönemde diğer borçlanıcılara göre bazı dezavantajları da sözkonusudur. Hazine borçlanmasının sofistike olması sıradan insanların bu ihalelere doğrudan girip kağıt almasını engellemekte ve Hazine'yi asıl olarak bankalardan borçlanmak durumunda bırakmaktadır.

Böylece Hazine, kriz öncesi miktarı daha yüksek faiz ödeyerek borçlanabilir konuma geldi.

Kasım ayında yaşanan krizin Hazine'nin iç piyasada yaşanan borçlanması üzerinde yarattığı olumsuz etkiye benzer bir görünümde dış piyasalardaki borçlanma açısından ortaya çıkmıştır. İç borçlanmanın yerini dış borçlanmanın giderek yoğun biçimde almasının bir sonucu

olarak Hazine'nin dış piyasalara ihraç ettiği tahvillerin faizleri yükselme eğilimine girdi.

Krizle ilgili bazı ortak noktalara ulaşmak mümkün: Bu bir likidite krizidir. Likidite bulan dövize hücum etmemiştir, tam tersine her yıl sonunda oluşan döviz talebinin yarattığı bir likidite sıkışıklığı sonuçta döviz talebinde sıçrama yaratmıştır. Nitekim krizin en yüksek düzeye çıktığı bir noktada bile gerçek kişilerin dövize talebinde herhangi bir artış olmamıştır. Likidite krizinin çıkışının nedeni olan temel konu bankalarla ilgili düzenlemelerin çok kısa sürede yapılabileceğine ilişkin beklentiden kaynaklanmıştır. Kriz, kamu otoritesince (ister IMF'nin etkisi ile, ister herhangi bir etki olmaksızın) yanlış teşhis edilmiş ve dolayısıyla yanlış tedaviye tabi tutulmuştur. Yanlış tedavi sonucunda faizler, daha makul düzeyde dengelenebilecekken çok yükseklerle çıkmıştır.

1.5.6 Şubat 2001 Türkiye Krizi

Kasım 2000 Krizi ertesinde teşhis ve tedavi hatası devam ettiği için Türkiye ekonomisi yeni bir krize açık görünümünü sürdürmüştür. Bu kez Şubat ayının ikinci yarısında yaşanan bir siyasal kriz, ekonomik krize yol açtı. Mali kesimde yaşanan güvensizlik ortamı sürdüğü için Şubat ayı krizi bu ortamın pekişmesine ve likidite krizinin giderek bir dövize hücum krizine dönüşmesine yol açtı.

Türkiye, bu krizden döviz kurlarını çapa olarak kullanmaktan vazgeçerek, bir başka deyişle döviz kurlarını dalgalanmaya bırakarak çıkmayı denedi. Ne var ki bu kez de döviz kurlarının, müdahalesiz esnek kur uygulamasından kaynaklanan dalgalanmaya açık hale gelmiş olması ortaya belirsizlikler çıkardı.

Dışa açık bir ekonomide faiz, döviz kuru ve sermaye hareketleri ilişkisi önemlidir. Eğer sermaye hareketleri serbestse faiz ya da döviz kurundan birisinin denetimi mümkündür. Yani faizler denetim altında iken sabit döviz kuru rejimi uygulanıyorsa sermaye dışarı kaçar. Şubat krizine kadar Türkiye sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ortamda

faizleri de serbest bırakarak döviz kurunu bir ölçüde denetim altına almıştı. (Sürüklenen çapa uygulaması) Şubat krizinden sonra döviz kurlarını dalgalanmaya bırakarak müdahalesiz esnek döviz kuru sistemine geçen Türkiye, faizleri denetim altına aldı. Merkez Bankası, gecelik borçlanma faizlerini %80 düzeyinde tutmaya başladı. Bu denetim faizlerin yukarı doğru hareketlenerek dövize talebi önlemesine engel oldu. Bunun kaçınılmaz sonucu döviz kurlarının yükselmesi idi. Nitekim öyle oldu. Buna karşılık Türkiye, ilginç biçimde Şubat krizinden sonra sermaye hareketlerinde fiilen kısıtlama uygulamaya başladı. Sermaye hareketlerinin serbest olması Türk Lirası'nı getiren herkese Merkez Bankası'nın istediği döviz vermesi demektir. Oysa Merkez Bankası, Şubat krizinden sonra bunu yapmamaya başladı. Merkez Bankası'nın günlük ihale ile döviz satması bu yaklaşımın bir sonucudur.²⁶

1.5.7 2000 – 2001 Krizlerinden Günümüze Ekonomik Gelişim

2003 yılı kişi başı milli gelir rakamı düşük kurdan dolara çevrildiğinde kişi başına 3.383 dolarlık gelir rakamı ortaya çıkıyor. Bu rakam için “Cumhuriyet tarihi rekoru kırıldı” diyebilenler görülüyor.

2003'te (1987 yılı sabit fiyatı ile) 1.741 bin TL olarak hesaplanan kişi başı gelir rakamı bir rekor değil, bir “utanç” rakamıdır. Çünkü bu rakam 1997'de 1.795 bin, 1998'de 1.832 bin, 2000'de 1.767 bin TL olan kişi başı gelir rakamlarının gerisindedir. Türk halkı (sabit fiyatlarla) kişi başı gelir bakımından 7 yıl önceye göre daha fakir durumdadır. Bütün sorun üretememekte yatmaktadır.

Aşağıda dolar esaslı ve 1987 yılı TL sabit fiyatları ile milli gelir, kişi başı milli gelir rakamları ve artış oranları verilmektedir.

Dolar ile milli gelir rakamlarının ve kişi başı gelir rakamlarının artış oranlarındaki çarpıklıklar tabloda açıklıkla görülmektedir.

²⁶ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, *Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması*, 2. Baskı, İstanbul: OM Yayınevi, 2002, s.121.

Tablo 1: Türk Lirası ile Milli Gelir (1987 yılı sabit fiyatları ile)

	GSMH (Milyar TL)	Büyüme (yüzde)	Kişi başı Milli gelir (Milyon TL)	Artış (Yüzde)
1993	97.677	8.1	1.642	6.1
1994	91.733	-6.1	1.526	-7.1
1995	99.028	8.0	1.604	5.1
1996	106.080	7.1	1.690	5.3
1997	114.874	8.3	1.795	6.2
1998	119.303	3.9	1.832	2.0
1999	112.044	-6.1	1.690	-7.7
2000	119.144	6.3	1.767	4.5
2001	107.783	-9.5	1.572	-11.1
2002	116.338	7.9	1.670	6.3
2003	123.165	5.9	1.741	4.7

Kaynak: DİE - 2004

Tablo 2: ABD Doları ile Milli Gelir (cari döviz kuru ile)

	GSMH (Bin \$)	Büyüme (yüzde)	Kişi başı Milli gelir (\$)	Artış (Yüzde)
1993	181.994	13.2	3.065	11.1
1994	131.137	-28.0	2.169	-29.2
1995	171.979	31.1	2.794	28.8
1996	184.724	7.4	2.947	5.4
1997	194.360	5.2	3.046	3.3
1998	205.978	5.9	3.171	4.1
1999	187.664	-8.9	2.839	-10.5
2000	201.484	7.3	2.987	5.2
2001	144.607	-28.2	2.101	-29.7
2002	180.888	23.1	2.598	23.6
2003	239.219	32.2	3.383	30.2

Kaynak: DİE - 2004

Hazine iç ve dış borçlarımızın 2003 sonundaki durumunu açıkladı. 2003 sonu itibariyle iç ve dış borç toplamımız 202 milyar dolara ulaşmış. 2003 sonunda GSMH (milli gelir) rakamımız 238 milyar dolar olarak tahmin ediliyor. Demek ki bir yılda ürettiğimiz mal ve hizmetlerin parasal (katma) değeri olan milli gelirimizin yüzde 86'sı büyüklüğünde bir borcumuz var. İç borcumuz mili gelirin yüzde 59'u, dış borcumuz milli gelirin yüzde 27'si büyüklüğünde.

2002 sonunda iç borç 149 katrilyon lira idi. 2003'te bu borcun ana parası için 113 katrilyon lira ödedik. Böylece borcun anaparasını 36 katrilyon liraya düşürdük. Ancak bu anapara ödemesini ve de buna ek olarak, tahvil ve bono sahiplerinin 52 katrilyon liralık faizlerini ödeyebilmek için Hazineyıl içinde tekrar 158 katrilyon liralık borçlanmaya gitti. Böylece 36 katrilyon liraya inen borca 158 katrilyon liralık yeni borç eklenince borç çıktı 194 katrilyon liraya. Bu arada tahvil ve bono sahiplerinin cebine bir yılda 52 katrilyon lira girmiş oldu.

2003'te iç borcun 149 katrilyondan 194 katrilyona çıkması borç stokunun yüzde 29.7 büyümesi demektir. 2003'te Aralık / Aralık TÜFE endeksi yüzde 18.4 arttı. Bu oranı enflasyon oranı kabul ederek iç borç artışından enflasyon etkisini yok etsek bile reel olarak iç borcun yüzde 9.5 büyüdüğü ortaya çıkıyor.

TL cinsinden iç borç rakamlarının dolara dönüştürülmesi için cari döviz kuru kullanıldığında, düşük döviz fiyatı nedeniyle 2003 toplam borç stokunda abartılı rakamlar ortaya çıkıyor. Çünkü TL değerlendirildi. TL'yi ucuz dolara bölünce dolar cinsi borç rakamı olduğunda büyük görünüyor. Dış borç rakamlarımızın tamamı kamu borcu değil. Sadece kamunun dış borçlarını ve kamunun iç borçlarını toplarsak 2003 sonunda konsolide bütçeden ödenecek borç toplamı 203 milyar dolar. Bu borç toplamının GSMH'ye oranı 2002'de yüzde 81.7 iken 2003'te 85.1'e tırmandı. İç borçların milli gelire oranı yüzde 50.5 iken yüzde 58 oldu. Bunlar olumsuz göstergeler. Diyelim ki bunda TL / dolar paritesi etkili. Ama bir başka önemi gösterge var. 2002'de 181 milyar dolar olan milli gelir 2003'te 238 milyar dolara yükseliyor. Yıllık büyüme 56.4 milyar dolar. Buna karşılık aynı yıl içinde toplam borçlar 148 milyar dolardan 202.7 milyar dolara tırmandı. Yıllık artış 54.2 milyar dolar. Açık anlatımıyla borç artışı milli gelirdeki büyümeye eşit hale gelmiş durumda.

Tablo 3: Toplam İç-Dış Borcumuz - 2003

	Konsolide Bütçe Borç Stoku (milyar \$)	GSMH'ye Oranlar (%)
I) TOPLAM İÇ-DİŞ BORCUMUZ	202.7	85.1
II) TOPLAM İÇ BORCUMUZ	139.3	58.5
(1) Piyasaya Borç	72.9	30.6
(2) Kamu Kesimine Borç	66.4	27.9
III) TOPLAM DIŞ BORCUMUZ	63.4	26.6
(1) Kredi	36.6	15.4
(2) Uluslararası kuruluşlara	23.5	9.9
(3) (IMF kredisi)	16.7	7.0
(4) Hükümet kuruluşlarına	6.9	2.9
(5) Ticari Bankalara Borç	6.2	2.6
(6) Tahvil Borcu	26.8	11.3
IV) GSMH (milli gelirimiz)	238.1	-

Kaynak: Hazine 2004.

2001 yılında uygulanan “Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı” da başarılı olamamıştır. Bunun üzerine IMF ile 18. stand by düzenlemesine gidilerek 2002 yılından itibaren yeniden 3 yıllık bir programa girilmiştir.²⁷ 2004 yılında “üretim artacak” demek, “katma değer” artacak demektir. 2003 yılında faiz oranları düşmeye başladı. 2004 yılında da faizin yükselmeyeceğini varsayarsak, katma değerden faize giden pay küçülecek demektir. Katma değer büyümeye, büyüyen katma değerden ücretin aldığı payın artması, ekonomide çalışanların düzelmesine yol açar.

İşte bunun içindir ki, (1) 2004 yılında üretimin artması, istihdamın büyümesi, (2) Yaratılacak katma değerde faizin yükünün azalmasına paralel olarak ücretin payının artması, ekonomide rahatlık yaratacaktır.

²⁷ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, *Ekonomi Politikası: Teori ve Türkiye Uygulaması*, 5. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2004, s.397.

2.EKONOMİK KALKINMA VE GELİŞMEDE YENİ ARAYIŞLAR

2.1 GENEL BAKIŞ

Kalkınma süreçleri halen bir evrim geçirmekte olup, bunun sonucu olarak da politika belirleyicilerine küresel ve yerel düzeylerde üstesinden gelmeleri gereken yeni sorunlar çıkarmaktadır. Bu çalışma, kalkınma alanında beliren yeni görünümün genel hatlarını analiz edip geçmişten gelen dersleri süzgeçten geçirirken, ilerlemenin de yönünü belirlemekte, ve ulus-üstü ve ulus-altı düzeylerde ortaya çıkmakta olan yeni dinamikler yelpazesini incelemektedir. Bu bağlamda araştırma, 21. yüzyılda kalkınma politikalarına temel olmak üzere yeni kural ve yapılar önermektedir.

Kalkınma alanındaki son elli yıllık deneyimden dört önemli ders alınmıştır.²⁸ Bunlardan birincisi, kalkınma için gerekli olan büyümeyi sağlayabilmede, makroekonomik istikrarın sağlanmasının temel ön koşullardan biri olduğudur. İkinci ders, büyümenin nimetlerinin üst gelir gruplarından alt gelir gruplarına doğru kendiliğinden süzülüp inmediği, yani refahın kendi kendine tabana yayılmadığıdır: bu nedenle, kalkınma çabasının insan ihtiyaçlarına doğrudan doğruya hitap etmesi gerekmektedir. Üçüncü ders, uygulanan herhangi bir politikanın tek başına kalkınma sürecini ateşlemeyeceği, bu nedenle de tam kapsamlı ve detaylı bir yaklaşıma ihtiyaç olduğudur. Dördüncü ders, kurumların önemli olduğu ve kalkınmanın sürdürülebilir olabilmesi için, sosyal açıdan kucaklayıcı ve değişen koşullara cevap verebilen süreçler içinde kök salması gerektiğidir.

Bu derslerden elde edilen fikirler, 21. yüzyıl hakkındaki görüşlerin ve ufukta beliren başlıca kalkınma sorunları ile nasıl başa çıkılacağına ilişkin önerilerin temelini oluşturmaktadır. Yoksulluğun azaltılmasına ek olarak, bu sorunlar arasında gıda güvenliği, su kıtlığı, yaşlanan nüfus, kültürel kayıplar ve çevresel bozulma konuları da bulunmaktadır.

²⁸ Dünya Bankası, *Dünya Kalkınma Raporu: "21. Yüzyıla Girerken" 1999/2000*, Washington D.C.: 1999, s.2.

Üstesinden gelinmesi gereken teknolojik yenilikler, nüfusun artması ve kentlerde yoğunlaşması, finansman alanında dünya çapındaki entegrasyon, ve siyasi haklar ve insan hakları alanında yükselen talepler gibi sorunlara ek olarak, aynı anda bir çok değişik güç kalkınma alanında adeta arazi yapısını değiştirmektedir. Bu güçlerden bazıları, örneğin nüfus artışı gibi etkilerini tedricen göstermekte, bu da politika belirleyicilerine zaman vermektedir. Bu güçlerden bazıları, örneğin, finansman alanında belli gelişmelerin yaygınlaşması, kriz önleyici tedbirlerin yokluğu durumunda, sağlıklı görünen ekonomileri bile hazırlıksız yakalayarak hırpalayabilir. Bazı güçler ise, sosyal güvenlik fonlarının ihdası gibi, çoğu ulus-devletin kendi başına üstesinden gelebileceği sorunlar ortaya çıkaracaktır. Daha başka güçler ise, örneğin, küresel iklim değişimi gibi, herhangi bir ulus devletin imkanları ile baş edemeyecek büyüklükte sorunlar yaratacak ve uluslararası dayanma ve anlaşmalar gerektirecektir.

İyi yönlendirildikleri takdirde, bu güçler kalkınma ve refahla ilgili umut ve beklentiler bakımından devrim yaratabilir. Ancak bunun tersi durumda, aynı güçler, ulus-devletlerin kendi başlarına çare bulma imkanlarının ötesinde istikrarsızlık ve acıya sebep olabilirler.

Bu bölüm, artık başlamış olan bu değişimleri, küreselleşme ve yerelleşme olgularının sebep ve belirtileri olmaları bakımından ele almaktadır. Ekonomilerin dünya çapında tedrici entegrasyonunu yansıtan küreselleşme, ticareti, finansman akışını ve küresel çevreyi etkileyen değişimleri yönetmenin en iyi yolu olarak, ulusal hükümetlerin uluslararası ortaklara el uzatmalarını gerektirmektedir. Halkın yönetimde daha çok söz sahibi olmak yönünde giderek artan isteklerini yansıtan yerelleşme ise, kendisini bölgesel kimliklerin öne çıkması şeklinde göstermektedir. Bu olgu, iç politika ve büyüme kalıplarını etkileyen değişimleri yönetmenin en iyi yolu olarak, ulusal hükümetleri bölge ve kentlere eğilmeye zorlamaktadır. Yönetim, müzakere, koordinasyon, düzenleme ve denetleme kurumlarının gelişimi, hem ulus-üstü, hem de ulus-altı düzeyde, ülkeler arası ve her ülke içerisinde yeni bir denge

kurulmasında ve kalkınma programlarının uygulanmasını mümkün kılacak, istikrarlı bir ortamın yaratılmasında, kritik bir rol oynayacaktır.

2.1.1 Kalkınma Düşüncesinin Sınırları

20. Yüzyılın sonuna yaklaşırken, klasik kalkınma düşüncesi geniş bir pragmatizme doğru açılma evrimi geçirmiştir. Bir çok konuda olduğu gibi, kalkınma konusunun da daha derinlemesine anlaşılması, halen bu konuda yaygın olan inançların genellikle yetersiz olduğunun, bu konudaki karmaşıklık katmanlarının yüzeyin çok altında olmadığı, ve bilgeliğin genellikle belli yer ve zamana özgü koşullara bağlı olduğunun, farkına varılmasını gerektirmektedir. Son yıllarda hem yaşanmış olan deneyimler, hem de ulaşılmış olan entellektüel düzey, kalkınma konusundaki düşünceleri, devletin ve piyasaların rolleri hakkındaki tartışmalardan, ve her şeyi kapsayan tek bir politika reçetesi arayışından, uzaklaştırmıştır.

Örneğin fiziksel yatırımlarla insana yapılan yatırımların ekonomik büyümeyi teşvik edeceği düşünülür ve genel bir kural olarak görgül kanıtlar da bu görüşü desteklerken, bazı durumlarda, yüksek oranlı fiziksel yatırım ve eğitime katılımın, hızlı bir büyümeyi sağlamak için yeterli olmadığı görülmüştür. Benzer bir durum sanayileşme politikaları için de geçerlidir. Bir çok ülke, ihracatın sübvansiyonu alanında yaptıkları denemelerden sonra, bu sübvansiyonların şirket sahiplerini zenginleştirmekle birlikte ekonomik büyümeyi hızlandırmak bakımından fazla bir fayda sağlamadığına karar vermiştir. Bu ülkeler, iyi niyetlerle ihdas edilmiş olan sanayi sübvansiyonlarının, maliyeti yüksek bir tür, “şirketsel refah” sağlamaya, yani, endüstrinin seçilmiş bazı sektörlerinde özel sektör istihdamının devamına, pahalı bir yöntemle, vergi mükellefi desteği sağlama dönüştüğünü görmüşlerdir. Öte yandan, Doğu Asya Ekonomileri, ihracat sübvansiyonu ve kredi tahsisi mekanizmalarını aktif şekilde kullanarak, son yıllarda dünyada görülen en güçlü ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma atılımını gerçekleştirmişlerdir. Yine, dünyadaki az gelirli ülkelerin toplam nüfusunun %40 kadarını barındıran

Çin, piyasa liberalizasyonu ve özelleştirmeyi sadece sınırlı dozlarda içeren bir kalkınma stratejisi ile takdire şayan bir ekonomik başarı elde etmiştir.

Merkezi planlama ile yönetilen ekonomilerin, pazar ekonomilerine ayak uydurmada uğradıkları başarısızlık, bir ekonominin tamamını merkezi hükümet düzeyinde planlamanın, uzun süreli bir kalkınmayı sağlamada verimli bir yol olmadığını açık bir şekilde göstermiştir. Ancak, Japonya, Doğu Asya ve Çin’de yaşanan deneyimler, bir ülkede, ekonomiye müdahale eden hükümetlere rağmen yıllar boyunca son derece hızlı bir ekonomik büyüme yaşanmasının mümkün olduğu keyfiyetini de netleştirmiştir.²⁹

2.1.2 İstikrar Programı Üzerine Düşünceler

Türkiye’de bir istikrar programı uygulanması yolundaki görüşler, geçtiğimiz yıllarda giderek artan bir şekilde ve sıklıkta dile getirilmeye başlanmıştır. Özellikle 1994 yılı başlarında yaşanan finansal kriz ve onu takiben ekonominin içine girdiği daralma süreci bir istikrar programı uygulamasına dönük arayışları güçlendirmiş ve konu kamuoyunda sıkça tartışılmaya başlanmıştır. Ancak, kabul etmek gerekir ki, tartışmaların odak noktasını, olası bir programın nitelikleri ve gerekli ekonomik ve yönetsel tedbirlerden çok, böyle bir programın uygulanması halinde ortaya çıkacak maliyetlerin toplumun hangi kesimlerince üstlenmesi gerektiği oluşturmuştur. Daha da önemlisi, tartışmalar kısa zamanda politik münakaşalara dönmüş ve kısır tartışmalar arasında konunun çeşitli boyutları, teknik bir çerçevede ve objektif bir biçimde irdelenmiştir.

Yaşanan ekonomik istikrarsızlığın toplumsal maliyetinin yüksek olduğu açıktır. Toplumsal kesimlerin tamamı, istikrarsızlığın kendileri üzerindeki olumsuz etkilerini gayet iyi anlamakta ve bu olumsuzlukların giderilmesini arzulamaktadırlar. Bu bağlamda, özellikle iş adamları,

²⁹ Dünya Bankası, *Dünya Kalkınma Raporu: “21. Yüzyıla Girerken” 1999/2000*, Washington D.C.: 1999, s.6.

istikrarsızlığın kendilerine getirdiği maliyetlerin, kaçırılan fırsatların ve sürekli bir şekilde önlerini görememenin sıkıntılarını yaşamaktadırlar. Bundan dolayı da istikrarın kurulması ve sürdürülmesi gerektiğini en güçlü bir şekilde dile getiren kesim iş dünyasıdır. Ancak hemen vurgulamak gerekir ki iş dünyası da, çoğu kez, istikrar gerektiğini vurgularken, aynı cümlede içinde istikrarı zedeleyici ve hatta yıkıcı talepleri de gündeme getirebilmekte ve inandırıcı olmaktan çıkmaktadırlar. Bir başka deyişle, firmalar endüstri kolları ya da toplumsal diğer kesimler bir taraftan istikrarı arzulamakta diğer taraftan da siyasal düzeyde kuracağı ilişkilerle devletin kaynak aktarımından yararlanarak görece durumlarını düzeltmek istemekte ve bu yolla istikrarın kurulması ve sürdürülmesini baltalamaktadırlar.

Çeşitli toplumsal kesimlerin, bu çerçevede iş dünyasının, devletin kaynak aktarım imkanlarından faydalanmak istemesinin, temel bir ilke olarak, yanlış olmadığı öne sürülebilir. Hatta piyasa ekonomilerinde devletin iktisadi işlevlerinden birinin de kaynak aktarımı olduğu ve devletin esas itibarıyla vergi almasındaki ve kamusal harcama yapmasındaki temel amacın kaynak aktarımı olduğu iddia edilebilir. Bu felsefi görüşün doğru olup olmadığı bir tarafa, aktarılan kaynağın gerçek bir kaynak olması gerekir. Halbuki istikrarsızlığın temelinde devletin olmayan kaynakları aktarmaya çalışması yatmaktadır. Bir diğer ifade ile Türkiye'deki istikrarsızlığın temelinde devletin kaynak aktarımı için karşılıksız para basması yatmaktadır.

Bu noktada vurgulanmasında yarar olan bir başka husus da ülkemizde devletin, mikro ölçekte (bireysel düzeyde) iktisadi yaşama sürekli karışabilmesi nedeniyle, içinde yaşadığımız ekonomik sistemin etkinliğinin düşük olmasıdır. Devletin iktisadi yaşama sürekli karışabilmesi (yetkili olması) ve karışması (yetkisini kullanması) nedeniyle iktisadi birimler arasında yapılan bağitlar giderek bağlayıcı olmaktan çıkmış ve alınan politik kararlarla bireysel zararların toplumsal zararlara dönüştürülmesi giderek yaygın bir uygulama haline dönüşmüştür. Böyle bir ortamda istikrarsızlık tabii olarak bir kural haline gelmiş bulunmaktadır.

2.1.3 Türkiye’de Ekonomik İstikrarsızlık

Türkiye’de ekonomik istikrarsızlığın en açık bir göstergesi Türk parasının iç ve dış değerindeki sürekli ve yüksek oranlı düşüştür. Ekonomik istikrarsızlık zaman zaman ödemeler dengesi krizi şeklinde de kendisini göstermişse de istikrarsızlığın en belirgin göstergesi kronik enflasyon ve devalüasyon sürecidir. Özellikle son onbeş yıl süresince ülkemizde paramızın iç ve dış değeri süratli bir şekilde düşmüş, bu düşüş zaman zaman hızlanmış, zaman zaman yavaşlamış, bazen düşüş hızı belli bir istikrara kavuşmuş bazen de bu düşüşler kaotik bir biçimde gerçekleşmiştir.

Politik basiretsizliğin bir göstergesi olan kaotik değer kayıplarının olduğu dönemleri bir kenara bırakacak olursak, milli paramızın düzenli fakat sürekli onbeş yıldır değer kaybetmesinin sebepleri nelerdir? Bu sorunun cevabını tatminkar biçimde vermeden herhangi bir istikrar programını hazırlamak ve uygulamaya kalkmak kanımızca akıntıya kürek çekmekten farksız olacaktır.

Ülkemiz uzun yıllar enflasyonun sebeplerini yanlış yerlerde aramıştır. İyi niyetle olsa dahi, kamu sorumluluğu olan kimselerce enflasyonun sebepleri olarak gösterilen ve bugün dahi gösterilmeye devam edilen, bir takım yanlış gerekçeler toplumumuzun yanlış bir şekilde yönlendirilmesine sebep olmuş ve neticede toplumda istikrar programı uygulamasına karşı bir tepki oluşmuştur. Özellikle bazı siyasi kişilerce, bilerek veya bilmeyerek, ortaya konulan ve bilimsel bir tutarlılıktan yoksun gerekçeler ve çözüm önerileri toplumsal enerjimizin israf edilmesine yol açmış ve gerçekçi çözümlerin uygulanmasını geciktirmiştir. Ancak son yıllarda kamu oyunda hakim olmaya başlamış bulunan genel görüş enflasyonun temelinde yüksek kamu açıklarının yattığıdır.

Bu görüş doğru olmakla birlikte ülkemizdeki kronik enflasyon sürecini açıklamakta yetersizdir. Bu yetersizliği görebilmek için şu soruyu soralım: şayet kamu açıkları yarı yarıya azalırsa enflasyon düşer mi, düşerse ne kadar düşer? Aynı çerçevede sorulabilecek bir başka soru

da şu olabilir: şayet ülkemizde kamu kesimi borçlanma gereği, milli gelirimizin bir yüzdesi olarak, Almanya'nın seviyesine indirilse enflasyonumuz da Almanya'nın seviyesine iner mi? Konuyu biraz daha irdelemek için bir soru daha soralım: kamu açıklarının finanse edilmesinde kullanılan yöntemin enflasyonun üzerinde bir etkisi yok mudur? ³⁰ İçinde bulunan ekonomik istikrarsızlığın başlıca nedenlerinden olan bu konular temel ekonomik sorunlarımızın yeraldığı bölümde irdelenmiştir.

Türkiye için ekonomik istikrar bir hayal midir? Hayır. Bir hayal değildir ancak ekonomik istikrara gidiş ve ekonomik istikrarın kalıcı bir biçimde yerleştirilmesi zor ve uzun bir süreçtir. Teknik olarak yapılması gerekenler gayet iyi bilinmektedir. Mesele ekonomik istikrar sorununa bir bütün olarak bakabilmektedir ve siyasal irade sağlandıktan sonra orta vadeli olarak istikrarın srdrlebilmesidir.³¹

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta, uygulanan iktisat politikalarının ülkenin içerisinde bulunduğu rejime göre şekillenmesi gerektiğidir. Açık bir kambiyo rejimi altında uygulanması gereken politikalar kapalı bir kambiyo rejimine kıyasla son derece farklıdır. Kapalı bir kambiyo rejimi altında para basarak faizleri düşürmek ve bu suretle, geçici bir süre için, ekonomiyi canlandırmak ve büyümeyi arttırmak mümkündür. Aynı uygulamayı açık bir kambiyo rejimi altında yapmaya kalkarsanız sonu hüsrandır., ekonomik krizi kucaınızda bulursunuz. Bu sonucu ekonomik istikrar bağlamında genelleştirdiğimiz takdirde şu sonuca varmak mümkündür: istikrarsızlığın kurallarıyla istikrar sağlanamaz. İstikrarı sağlamak istiyorsanız önce istikrarsızlığa yol açan parasal rejimi ve bu rejimin altında yatan kuralları değiştirmeniz gerekir.

İstikrarın sağlanabilmesi ve sürdürülebilmesi için kamu açıklarının para basılarak finanse edilebilmesine yol açan düzenlemelerin değişmesi gerektiğidir. Bunu sağlayabilmenin çeşitli yolları olmakla birlikte iki

³⁰ TÜSİAD, Rüştü SARACOğLU, *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, İstanbul: TÜSİAD Yayın No. 6 - 180, 1995. s.114.

³¹ TÜSİAD, Ercan UYGUR, *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, s.201.

yaklaşım ön plana çıkmaktadır.³² Ya tam bağımsız ve tek görevi fiyat istikrarını korumak olan Merkez Bankası oluşturmak ya da para basma imkanı aktifindeki döviz varlıklarıyla kısıtlanmış bir parasal kurum (currency board) oluşturmaktır. Temelinde her iki yaklaşımında verdiği sonuç aynıdır: kamu açıklarının para basılarak finanse edilmesini önlemek.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ilişkilerin ekonomik istikrara veya istikrarsızlığa etkisi gözardı edilmemesi gereken konular arasındadır. Avrupa ile kaçınılmaz olarak artan dozda bütünleşecek olan Türkiye’de ekonomik istikrarın yerleştirilmesi giderek aciliyet kazanmaktadır.

Bir istikrar programı uygulayabilmek için kamu finansman açıklarının denetim altına alınmasında karşılaşılabilecek siyasi ve kurumsal zorluklar mutlaka olacaktır. Özellikle kamuoyunda “seçilmişler-atanmışlar” arasındaki çekişme olarak görülen siyasi ve bürokratik yetki paylaşımı konuları ön plana çıkmaktadır. İstikrarın güvence altına alınabilmesi için sadece ekonomik sahalarda yeni kurumsal düzenlemelere değil aynı zamanda devletin temel yapısını oluşturan konularda da yeni kurumsal ve hukuki düzenlemelere ve ilişkilerin yeniden oluşturulmasına ihtiyaç vardır. Ülkemizde bir istikrar programı hazırlayacak ve uygulayacak kadroların devletin mekanizmalarına son derece hakim, bu mekanizmaların zaafılarını bilen ve devletin daha etkin çalışabilmesi için gerekli yeni ufulamaları geliştirebilecek niteliklerde olmaları gerektirir.³³

İstikrarı sağlayabilmek için istikrarsızlığın nedenlerini doğru teşhis etmek ve bu teşhisi takiben de istikrarı sağlayacak uygulamaları ve düzenlemeleri vakit kaybetmeksizin ve bilinçli bir şekilde yürürlüğe koymak zaruretidir. Bütün bunların demokratik bir çerçevede yapılabilmesi için de siyasi iktidarın kendisini istikrara adanmış olması gerekir. İstikrarı hedeflediğini iddia eden bir iktidar bu konuda son

³² TÜSİAD, Deniz Gökçe, *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, s.201.

³³ TÜSİAD, Hasan Ersel ve Ercan Kumcu, *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, s.202.

derece tutarlı olmak ve istikrar anlayışı ile ters düşen uygulamalardan özenle kaçınmak zorundadır.

2.2 SERBEST PİYASA EKONOMİLERİNDE PLANLAMANIN GEREĞİ, UYGULAMADA SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

2.2.1 Piyasa Ekonomilerinde Planlama ve Devlet Planlama Teşkilatı

Milli gelirin artışı da kalkınma da gelişme de”program” ile mümkün olur. Ekonomik programlar yatırım ve üretimin nasıl artırılacağıнын, böylece milli gelirin nasıl büyütüleceğinin yol haritasını çizer. Milli gelirdeki artışın kalkınma için nasıl kullanılacağını belirler. Piyasa ekonomisi bir “kurumsal yapı” değil, bir “mekanizma”yı ifade eder. Çağdaş bir ekonomide piyasa mekanizması ne kadar gerekli ise, “güçlü ve etkin bir devlet” de o kadar gereklidir. Ekonomide devletin güçlülüğü doğru ve uzun vadeli programlarla olur.³⁴ Uzun vadeli programlar beş aşamadır:

- 1) Amaç: Ülkenin gelişmişlik düzeyinin yükseltilmesidir.
- 2) Hedef: Amacın rakama dökülmesidir. Örneğin milli gelirin yılda %7 artırılmasıdır.
- 3) İlke: Milli gelirin harcanma şeklinin belirlenmesi ne kadarının tekrar yatırım, üretim artışına, ne kadarının tüketim ve sosyal harcamalara yönlendirileceğinin açıklanmasıdır.
- 4) Politika: Milli gelirin, kimler için nasıl harcanacağını kararlaştırılmasıdır.
- 5) Tedbir: Milli gelirin ne zaman, ne ölçüde, harcanacağını kağıda dökülmesidir.

³⁴ GÜNGÖR URAS, *Programsız Çukurdan Çıkamayız*, Milliyet Gazetesi 9 Ekim 2002 tarihli makeden.

Piyasa ekonomisi ile plan, birisi olursa ötekisi olmaz denilecek iki zıt model ve enstruman değildir. Devletin ekonomi üzerindeki dolaylı dolaysız tesirlerinin büyük kamu hizmetlerinin oldukça geniş, KİT'lerin önemli bir yer tuttuğu ekonomimizde plan, piyasa ekonomisinin gelişmesine engel olmayacağı gibi onun daha iyi işlemesine hizmette bulunabilir. Zira plan, hemen her ekonomi modelinde yararlı olacak bir güce, özelliğe ve fleksibiliteye sahiptir. Asıl önemi olan planın kendisi değil, onun modeli ve nasıl kullanıldığıdır.³⁵

Bu bölümde “piyasa ekonomilerinde planlama” konusunda ülkelerarası perspektifte gözlenen evrimsel gelişmelerin temel özellikleri ortaya koyulmaya çalışılacaktır. İç ve dış piyasada yaşanan şoklar ve etkileşimlerin etkisinde oluşan ekonomik ortamın koşulları ve bu ortamda planlamadan beklenen başlıca işlevler ve katkılar gözden geçirilmektedir. Bu çalışmada, planlama kavramıyla ilgili kesin bir tanım verme çabası yoktur. Kazanılmış olan tecrübelerin ve çeşitli ülkeler tarafından iktisadi kalkınma planlamasında kullanılan tekniklerin gözden geçirilmesi, plan formüle etme tekniklerinin, uygulama metodlarının ve planlamanın örgütsel yönlerinin ortaya konmasını sağlayacaktır.

Bir ülke ekonomisi sosyo - politik ve kültürel alt yapısı ile birlikte bir sistem olarak ele alınırsa, bu sistemin performansı ile ilgili siyasal sorumluluk taşıyan kamu yönetimlerinin, bu sistemi yönlendirmek, denetlemek ve bazı hallerde belirli bölümlerini fiilen çalıştırmak için yaptıkları müdahaleleri “kamusal politikalar” kapsamı içinde incelemekteyiz.

Kamusal politikaların belirli bir zaman perspektifinde ilgi alanlarını, amaçlarını, araçlarını ve uygulama yöntemlerini somut bir biçimde tespit etmeye yönelik etkinlikleri de genellikle “kamusal planlama” veya kısaca “planlama” başlığı altında topluyoruz. Bu anlayış içinde kamusal planlama türlerini, genellik veya kısmilik derecelerine, ilgi alanlarına, planlama dönemlerinin sürelerine ve kurumsal değişiklik

³⁵ Ahmet KILIÇBAY, *Türk Ekonomisi: Modeller, Politikalar, Stratejiler*, Ankara: T. İş Bankası Kültür Yayını, 1984, s.310.

içerip içermediklerine göre çeşitli boyutlarda sistematize ederek değerlendirmek eğilimleri son zamanlarda güç kazanmış bulunmaktadır.

Planlama tartışmaları iktisadi ağırlıklı alana kaydırıldığında, merkezi planlı ekonomiler ile piyasa ekonomileri arasındaki kurumsal özellik farklarını ve gelişen ülkelerde uygulanan formel planlama yaklaşımlarının evrimsel gelişimini daha yakından değerlendirmekte fayda vardır.³⁶

Normal olarak piyasa ekonomisi sisteminin uygulandığı ülkelerde planlama örgütü diye bir örgüt yoktur. Planlama örgütü, kumanda ekonomisinin bir uzantısıdır. Ekonomi bilimi neyin nasıl ve ne kadar üretilceğinin yanıtını arar. Bu sorunun yanıtını piyasa ekonomisinde basit olarak “piyasa” verir. Kumanda ekonomisinde ise piyasa gelişmediği için sorunun yanıtını “kamu kesiminin karar alma mercileri” verir. Genellikle bu merci Planlama Örgütüdür.

Sovyetler Birliği’nin kurulmasıyla birlikte planlama önem kazanmıştır. Piyasa ekonomisinin yerini kamu ekonomisinin alması, ya da bir başka deyişle üretim araçlarının özel mülkiyetten çıkarılıp kamu mülkiyetine devredilmesiyle birlikte piyasa ekonomisinin yerine ikame edilecek bir mekanizmanın yaratılması gerekmiştir. Bu mekanizma planlama mekanizması olmuştur. Planlamanın en uç uygulamasında fiyatların, faizlerin, döviz kurlarının, daha genel bir ifadeyle piyasanın oluşturacağı bütün değişkenlerin, merkezi bir otorite tarafından belirlenmesi asıldır.

1929 Dünya Ekonomik Bunalımından sonra kamu mülkiyetinin yaygınlaşmaya başlaması planlama kavramını ön plana çıkarmış, kapitalist sisteme dayalı ülkelerde bile bir dereceye kadar planlama önem kazanmıştır. Türkiye 1935’den başlayarak iki kez beşer yıllık sanayileşme planı uygulamıştır. Bu gelişmeler “karma ekonomik sistem” adı verilen bir ekonomik yaklaşımı doğurmuş, Keynesyen ekonominin de

³⁶ Merih CELASUN, Türkiye İçin Kalkınma Stratejileri, İstanbul: Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, 1984, s.4.

katkısıyla bu uygulama yaygınlaşmıştır. Türkiye’de 1960 yılından sonra Anayasal bir kurum olarak Devlet Planlama Teşkilatı kurulmuştur.

1970 ve özellikle 80’lerden sonra piyasa ekonomisinin yeniden önem kazanmasıyla birlikte planlama kavramı da önemini kaybetmeye başlamıştır. 1980’lerdeki özelleştirmeler, kamu kesiminin üretimden çıkmasına önderlik etmiştir. 1990’larda Sovyetler Birliği’nin dağılması bu süreci iyice hızlandırmıştır. Türkiye de yeni akıma uyum göstererek piyasa ekonomisine dönüş sürecini hızlandırmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Devlet Planlama Teşkilatı ve dolayısıyla planlama yaklaşımı giderek önemini kaybetmeye yönelmiştir.³⁷

Buna karşın DPT dışında ülkemizde geleceğe dönük ciddi öngörüler yapan herhangi bir kuruluş bulunmamaktadır. DPT’nin ülkemizin stratejik hedefleri üzerinde kilitlenecek yeniden yapılanmaya ve kadrolaşmaya girmesi ile bu alandaki boşluğun, en azından kamu yönetiminde kısmen doldurulması mümkün olabilecektir.³⁸

Anayasal bir örgüt olma durumunu koruyan Devlet Planlama Teşkilatı, Anayasa ve yasalar gereği 5 yıllık kalkınma planlarını hazırlamaya devam etmekle birlikte uygulamada daha çok bir danışman kurum olarak çalışmaktadır.

Türk ekonomisinde Devlet Planlama Teşkilatı piyasa ekonomisi ile bağdaşan, hatta onu güçlendiren bir modele sahip olabilir. Bu alanda somut teklif ve tavsiyeler özet olarak aşağıda sıralanmıştır³⁹:

- DPT devletin ekonomik aktivitelerin (kamu hizmetleri, onun finansmanı, vergiler, sübvansiyonlar ve KİT’ler) istatistik verilerini daha iyi toplayıp kamu sektörünün kantitatif ekonomik tablosunu sağlıklı, günü gününe hazırlayabilmelidir.
- DPT özel ihtisas bürolarının yardımı ile alınan bütün iktisat politikası tedbirlerinin tutarlılığını, çelişkilerini bir tabloda gösterebilmelidir.

³⁷ EĞİLMEZ, KUMCU, a.g.e., s.49.

³⁸ TÜSİAD, *Türkiye’de Yeni Bir Ekonomik ve Ticari Diplomasi Stratejisine Doğru*, 1998, s.23.

³⁹ KILIÇBAY, a.g.e., s.311.

- DPT alternatif politikalar, stratejiler ve bunların muhtemel sonuçları hakkında teknik ve bilimsel raporlar hazırlayabilmelidir.
- DPT, hükümetlerin bir politika halinde oluşan iktisadi hedef, niyet, istekleri ile alınan ve tasarlanan tedbirler hakkında sistemli düzenli bilgi vermelidir. Böylece “plan” özel faaliyetler için güvenilir bir bilgi kaynağı olacak, iktisat politikalarının sık sık değişmesi, önceden bilinmemesinden doğan “belirsizlik” ve “risk” azalacaktır. Bu, planın çok önemli sayılan “enforman” görevini yerine getirmesi demektir.
- DPT ekonomik verileri toplayan, işleyen ve iktisat politikası tedbirlerinin muhtemel sayısal sonuçlarını tahmin edebilen, yeni modeller hazırlayan yeni bir departmana kavuşturulmalıdır.

2.2.2 Kalkınma Stratejilerinde ve Uygulamalarda Sürdürülebilirlik ve Tutarlılık

Türkiye ekonomisinin 50 yıllık büyüme performansına baktığımızda, bir kaç önemli özellik gözümüze çarpıyor. Birincisi, zaman zaman yüksek büyüme hızları sağlanmış olmakla birlikte, ekonominin büyümesi hep krizlerle kesintiye uğramış. Son 50 yılda zaman zaman yüksek büyüme hızlarına erişilmiş, ama süreklilik söz konusu değil. Yani deyim yerindeyse ekonominin seyri “dur, kalk, dur kalk” giden bir otomobilin seyri şeklinde bir gelişim göstermiş. Birinci özellik bu: Kesintili, istikrarsız büyüme.⁴⁰

Herhangi bir ülkede ekonomik kalkınma, birden fazla faktöre ve bu faktörlerin vektör bileşeninde zaman içinde meydana gelen değişmelere bağlıdır. Kalkınma alanında artık gerekli olan, devletin ve piyasanın rolleri ile ilgili tartışmaları, bu iki kurumun rollerinin birbirini

⁴⁰ BİLGE, Ali, *İktisat İşletme ve Finans: Mali ve Ekonomik Sorunlara Yönelik Aylık Yayın, Sayı 198, Sürdürülebilir Kalkınma*, 2002, s.15.

tamamladığının farkına vararak aşmak ve, daha da öteye bir adım atarak, eğitim, sağlık, sermaye piyasaları veya herhangi bir alanda gerçekleştirilecek politika değişikliklerinin, her zaman ve her yerde kalkınma sürecini uyaracak bir sihirli formüle bağlı olabileceğine dair iddaları bir kenara koymaktır. Kalkınma düşüncesindeki bu önemli değişiklikler, aşağıdaki paragrafta dört başlık altında özetlenmiştir.⁴¹

Sürdürülebilir kalkınmanın birçok amacı vardır. Kişi başına gelirin yükseltilmesi, kalkınma amaçlarından sadece bir tanesidir. Hayat kalitesinin iyileştirilmesi ise daha özel tanımlı amaçların başarılmasını içerir. Bunun yanı sıra, daha iyi sağlık hizmetleri, daha fazla eğitim fırsatı, toplumsal daha fazla katılım, temiz bir çevre, nesiller arasındaki hakkaniyet, ve diğer amaçlar da sayılabilir.

Kalkınma politikaları birbirlerini tamamlar. Herhangi bir kalkınma politikası, özellikle müsait olmayan bir politika uygulama ortamında, kendi başına bir fark yaratamaz. Tüm ülkelerde entegre politika paketleri ile birlikte, amaca dönük sonuçları ödüllendiren, amaçtan saptırıcı teşvikleri asgariye indiren, insiyatifi teşvik eden ve katılımı kolaylaştıran kurumlaşma ortamlarına ihtiyaç vardır.

Hükümetler kalkınmada hayati bir rol oynamakla birlikte, ne yapılması gerektiğine karar vermek için kullanabilecekleri basit bir kurallar kümesi mevcut değildir. Genel kabul gören kurallar ötesinde, hükümetlerin ekonomideki rolü, ülkenin mevcut kurumsal kapasitesi ve büyüklükleri, ülkenin kalkınma düzeyi ve başka bir çok faktöre göre değişir.

Süreçler de politikalar kadar önemlidir. Toplumsal konsensüse dayalı, katılımcı ve saydam süreçler aracılığı ile uygulanan politikaların sonuçları daha kolay sürdürlebilmektedir. Bu tür süreçleri içeren iyi yönetim/yönetişim kurumlarının kalkınmada kritik bir rolü vardır, ve bu kurumlar sivil toplumun tüm unsurları ile kurulan ortaklıkları kapsamalıdır.

⁴¹ Dünya Bankası, *Dünya Kalkınma Raporu*: s.4.

2.2.3 Milli Gelir – Fakirlik Sorunu – Gelir Dağılımı

Milli gelir ülkelerin ekonomik düzeyini ölçen en kapsamlı bir kavramdır. Ülkenin ekonomik düzeyini ölçerken bunun tarihi gelişmesine bakınca gelişmenin ve büyümenin nerede olduğunu anlarız. Bütün ekonomik araştırmalar ülkenin refah seviyesini belirleyen etmenlere yöneliyor ki bunun ölçüsü de milli gelirdir. Yani milli gelirin şimdiki düzeyi, artış oranı ve geleceği bütün ekonomik araştırmaların merkezindedir.⁴²

Bir ekonominin büyümesinin iki nedeni vardır. Birincisi ekonomide kullanılan girdilerin artmasıdır. Yani daha fazla kapital kullanılır ve / veya daha fazla emek istihdam edilir. İkinci neden bu girdilerin verimliliğinin artırılmasıdır.⁴³

Ekonomide kalkınma hızını güçleştiren temel unsurlardan bir tanesi de yatırımların yetersizliğidir.

Türk Ekonomisinde tasarrufların hızla yükselmesini sınırlayan bir takım yapısal güçlükler vardır. Tasarruflarda özlenen ve istenilen artışları sınırlayan ilk temel sebep şüphesiz, tasarrufların düzeyini belirleyen “gelir seviyesinin” düşük olmasıdır.

Yıllardır süren sorun Türk halkının yetersiz üretim çemberini kıramamasıdır. Batı dünyasındaki insanlar yılda 15 bin, 25 bin dolar üretim (kişi başına Milli Gelir) rakkamında dolarken, Türk halkı yılda 2 bin, 3 bin dolar üretim (kişi başına Milli Gelir) rakkamının üzerine çıkamamaktadır.

⁴² Zeyyat Hatipoğlu, *Türkiye Ekonomisinde Gözden Kaçan Doğrular Herkesin İnandığı Yanlışlar*, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları, 2000, s.1.

⁴³ HATİPOĞLU, *Türkiye Ekonomisinde Gözden Kaçan Doğrular Herkesin İnandığı Yanlışlar*, s.12.

Tablo 4: Ükelere Göre Kişi Başına Düşen Milli Gelir (ABD dolar)

ÜKELER	1996	1997	1998	1999	2000
Almanya	28,984	25,606	26,177	25,687	22,845
Belçika	25,980	23,843	24,000	24,472	22,203
Fransa	26,667	23,792	24,011	24,289	21,863
Hollanda	25,400	23,094	23,864	25,234	23,226
İngiltere	19,230	21,839	23,945	24,684	23,792
İsveç	28,597	25,720	25,742	26,925	25,613
İtalya	21,191	19,919	20,293	21,034	18,625
Portekiz	10,152	10,167	10,890	11,346	10,552
Yunanistan	11,435	11,474	11,392	10,420	10,674
ABD	28,563	30,147	31,505	34,046	35,352
Brezilya	4,859	4,954	4,742	3,230	3,763
Kanada	19,535	20,462	19,454	21,146	22,747
Mısır	3,128	3,204	3,298	3,324	3,218
Japonya	36,354	33,213	30,204	34,442	37,558
Endonezya	1,115	1,140	421	680	468
Güney Kore	10,873	9,538	6,268	8,680	9,656
Türkiye	2,900	3,080	3,255	2,880	2,948

Kaynak: World Outlook 2000

Milli Gelirin tamamı tüketilemez. Tam tersine, Milli Gelirin ne kadar az bölümü tüketilir, ne kadar çok bölümü tasarruf edilip yatırıma yönlendirilir ise üretim o kadar artar. Gelecek yılların Milli Geliri o kadar büyür. Ülke o kadar hızlı kalkınır.

Milli Gelirimizin en az %25'ini tasarruf edip verimli yatırımlara yönlendirmek zorundayız. Aşağıdaki tabloda 2001 yılında toplam tasarrufların GSMH'ya oranının %18.1 olduğu görülmektedir. Bu tasarruflar içindeki yatırımın GSMH'ya oranı ise %16.8 olarak gerçekleşmiştir. Milli gelirin periyodik dağılımları incelendiğinde tasarrufa giden pay büyüdüğü için tüketime gidecek payın azalması diye bir şeyin olmadığı görülmektedir. Artık, üretim artmadıkça ne ülkenin, ne de halkın gelirinin artmayacağı görülmüştür. Gelir artmadan hiçbir hükümet, hiçbir devlet halkına refah dağıtamaz. Daha iyi ücret veremez.

Tablo 5: Milli Gelir 2001 Yılında Nasıl Harcandı?

	(Cari Fiyatlarla, Trilyon TL)	Yüzde Dağılım
GSMH	179,561	100.0
Tüketim Harcamaları	146,987	81.9
- Özel	123,586	68.8
- Kamu	23,401	13.1
Tasarruf	32,574	18.1
- Özel	48,931	27.2
- Kamu	-16357	-9.1
Tasarruftan Yatırıma Giden	30,213	16.8
- Özel	20,623	11.5
- Kamu	9,590	5.3

Kaynak: DPT 2001.

Tasarrufların sınırlı kalması sonucunu doğuran ikinci temel unsur da dağınık ellerde toplanan tasarrufların etkin biçimde kullanımını sağlayacak bir finansal kesimin oluşamamasıdır. Bunu sağlayacak olan piyasa, tasarrufların hisse senedi ve tahvil kanalı ile yatırımlara ulaşmasını kanalize eden yani uzun vadeli fonların arz ve talebine aracılık eden sermaye piyasasıdır. Tasarrufları özendirecek ve etkin bir şekilde dağılımını sağlayarak verimli alanlara yöneltecek sermaye pazarının bir türlü geliştirilememiş olması tasarrufların sınırlı kalmasına dolayısıyla yatırımların artmamasına sebep olmuştur.⁴⁴

Üretime kaynak girişi sağlayacak bir diğer araç ise bankalardan gelecek olan orta ve uzun vadeli krediler olacaktır. Bankaların ana kaynağı halktan topladıkları mevduattır. Halkımızın geliri ve buna bağlı olarak tasarrufu az olduğundan mevduatımız da azdır.

Yetersiz mevduatın her gün daha büyük kısmı Hazine'nin çıkardığı tahvile, bonoya (açık anlatımıyla iç borç faizine) gidince, bankaların yatırıma, üretime yönlendirebilecekleri kredi imkanı daralmaktadır.⁴⁵ Bu daralma ve çarpık dağılım aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

⁴⁴ Latif ÇAKICI, *Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor*, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992, s.104.

⁴⁵ Güngör URAS, *Mevduat Kredi Yerine İç Borca Gidiyor*, Milliyet Gazetesi 09.2002 tarihli makale.

Tablo 6: Banka Mevduatları ve Dağılımı (Katrilyon TL)

	Ağustos 2002	Aralık 2001	Değişim (%) Cari	Değişim (%) Reel
I TOPLAM MEVDUAT	120.4	103.7	16.1	-1.7
II YURTİÇİ MEVDUAT	118.1	102.0	15.7	-1.9
III MEVDUATIN DAĞILIMI	118.1	102.0	15.7	-1.9
1) Kamu Bankaları	44.7	36.5	22.6	3.9
2) Özel Bankalar	70.8	63.5	11.4	-5.6
3) Yabancı Bankalar	2.4	1.9	28.2	8.7
IV BANKA KREDİLERİ	29.7	31.2	-4.9	-19.4
1) Kamu Bankaları	7.1	7.3	-3.6	-18.3
2) Özel Bankalar	20.8	22.5	-7.4	-21.5
3) Yabancı Bankalar	1.6	1.2	31.3	11.3
V BANKALARDAKİ BONO TAHVİL	75.6	58.1	30.2	10.3
VI BANKALARIN KANUNİ KARŞ.	8.4	7.7	9.6	-2.8
Önemli Oranlar (yüzde)				
1) Kredi/mevduat	(25.1)	(30.5)		
2) Bono-tahvil/mevduat	(62.8)	(56.0)		

Kaynak: TCMB

Bankalar tarafından ekonomiye enjekte edilen kredi 2000 yılı sonunda 22.0 milyar dolardı. Ağustos ayında 18.3 milyar dolara düştü. Türkiye ekonomisi 200 milyar dolarlık üretimi gerçekleştirmek için 18.3 milyar dolar'lık banka kredisi kullanabilmektedir. Tabloda gösterilmiş oranlara göre bankalar mevduatın sadece yüzde 25.1'ini kredi olarak kullandırmıştır. Mevduatın yüzde 62.8'i ile Hazine bonusu, tahvil satın alınmıştır. Bu rakamlar bankaların işlev bozukluğunu ve sistemin çarpıklığını göstermek için yeterlidir.

Kalkınma planlarının amaçları ve nitelikleri yeniden üretimle doğrudan bağıntılıdır. Ekonomik ve toplumsal yeniden üretimin yapısı ve niteliği, bir yönden kalkınma planlarının amaçlarını ve niteliklerini belirler, diğer yönden de onlar tarafından belirlenir. Bu nedenle, elde edilen gelirden yeniden üretim için ayrılacak miktarın saptanması ve bunun nasıl kullanılacağı kalkınma planlarının temel uğraşı alanıdır.⁴⁶

Yatırımların planlarda öngörülen düzeyde gerçekleşmemesinin asıl nedeni, gelirin tüketilmeyen kısmının üretken alanlarda kullanılmasının

⁴⁶ Yakup Kepenek ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 9 Baskı, Remzi Kitapevi, 1997, s. 164.

sağlanamaması, tüketimde kullanılmayan gelir payının üretken yatırımlara dönüşmemesidir. Gelir sahipleri, gerçek ve tüzel kişiler, tasarruflarını mutlaka yeniden üretimde kullanırlar diye bir kural ya da gereklilik yoktur. Gelirin tüketilmeyen kısmının kullanımı (kişisel ya da davranışsal bir olgudur ve davranışları belirleyen bir dizi etmen burada belirleyicidir.

Gerçek kişiler, gelirlerinin tüketimde kullanmadıkları bölümünü ya kendileri (tarım ve sanayide küçük üreticilikte olduğu gibi) yeniden üretimde kullanırlar ya da tasarruf mevduatı olarak bankaya koyarlarsa, bankalar sistemi aracılığıyla bu birikimler üretken alanlarda kullanılabilir. Kısaca, bireylerin tüketimde kullanmadıkları gelir bölümünü yeniden üretimde kullanmaları, gelecekle ilgili beklentileri, varlık düzeyleri, içinde bulundukları ekonomik ve toplumsal konum ve benzeri etmenlere bağlı olacaktır.

Tüzel kişilerin, karlarını kullanmalarında da benzer bir durum geçerlidir. Karların yeniden üretimde kullanımını, öncelikle kar beklentileri belirler. Taşınmaz malların alım-satımı, diğer alım-satım ve hizmet faaliyetleri daha karlıysa, tüzel kişilerin karlarını bu alanlarda kullanmaları doğaldır, varlıklarının nedenidir. Bu durum ise, tümüyle üretim yapısından kaynaklanmaktadır.⁴⁷

Türkiye’de gelir dağılımı konusundaki ilk kapsamlı çalışma 1963 yılı verileriyle DPT tarafından yapıldı. Daha sonra Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü bu çalışmaları yürüttü, DİE 1973-1974 araştırmasından sonra 1986 yılında Esmer, Fişek ve Kalaycıoğlu TÜSİAD için bir araştırma yaptı. Nihayet DİE, 1987-1994 yıllarında gelir dağılımı araştırmalarını tekrarladı.

DİE’nin gelir dağılımı araştırmaları ülke çapında gerçekleştirilen “hane halkı gelir ve tüketim harcamaları anketlerine” dayalı olarak yapılıyor. 2001 yılında DİE’nin başlatmış olduğu çalışmanın sonuçları 2002 yılı sonlarında veya 2003 yılı başlarında ortaya çıkarılacak.

⁴⁷ KEPENEK, YENTÜRK, *a.g.e.*, s.164.

Türkiye'nin 2001-2005 yıllarını planlayan Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 1994 gelir dağılımı rakamları esas alınarak hazırlandı. Şu andaki durumun tespiti yapılamadan ileriye dönük bir planlama yapılmasının zorluğu ve çelişkileri açıktır. Temelsiz bir yapı gibidir. Bu nedenle verilerin toplanması ve değerlendirilmesi konusunda süreklilik ve güncellik planlamanın temel gereksinimlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aşağıda yüzde 20'lik dilimlere göre gelir dağılımı tablosu yer almaktadır. 1994 yılında en fakir yüzde 20'lik nüfus dilimi, milli gelirin yüzde 4.9'unu alırken en zengin yüzde 20'lik nüfus dilimi milli gelirin yüzde 54.9'unu almış.

Tablo 7: Türkiye'de Gelir Dağılımı, Kişisel Gelir Dağılımı Çalışmaları ve Sonuçları

	Birinci %20 Nüfus Garibanlar	İkinci %20 Nüfus Fakirler	Üçüncü %20 Nüfus Alt ortadirek	Dördüncü %20 Nüfus Üst ortadirek	Beşinci %20 Nüfus Zenginler
1994 DİE (1996)					
1) Türkiye	4.9	8.6	12.6	19.0	54.9
2) Kentsel	4.8	8.2	11.9	17.9	57.2
3) Kırsal	5.8	10.1	14.8	21.8	47.7
1987 DİE (1990)	5.2	9.6	14.1	21.2	49.9
1986 TÜSİAD (1987)	3.9	8.4	12.6	19.2	55.9
1978-79 DİE kentsel (1992)	6.3	12.0	13.0	21.0	47.7
1973-79 DİE kırsal (1979)	3.5	11.1	14.4	18.7	52.2
1973 DPT (1976)	3.5	8.0	12.5	19.5	56.5
1968 Bulutay, Timur, Ersel (1971)	3.0	7.0	10.0	20.0	60.0
1963 T. Çavuşoğlu Y. Hamurdan (1966)	4.5	8.5	11.5	18.5	57.0

Kaynak: Kaynaklar tarihler itibarıyla tablo içinde belirtilmiştir.

Bu verilerden elde edilen sonuçlar ne göstermektedir? Her şeyden önce bu veriler farklı yöntemlerle toplandığı için kolaylıkla karşılaştırılabilir nitelikte değildir. Bu nedenle Türkiye'de kişisel gelir

dağılımının zaman içinde nasıl seyrettiği konusunda ancak çok kaba gözlemlerde bulunulabilir.⁴⁸

Bu tablodan aşağıdaki sonuçları çıkarmak olanaklıdır:

- Görece daha karşılaştırılabilir nitelikteki 1987 ve 1994 yılı dağılımları arasında önemli bir fark ortaya çıkmaması Türkiye’de gelir dağılımının enflasyonun yüksek olduğu bu 8 yıllık dönem içinde değişmediğini göstermektedir. Bu bulgu enflasyonun gelir dağılımını mutlak bozacağı biçimindeki yaygın inançla çelişmektedir. Ancak başka ülkelerde de benzer sonuçlar elde edilmiş olması, enflasyon ile gelir dağılımı arasında doğrudan bir bağıntının kurulmasının zor olduğunu göstermektedir.
- Öte yandan enflasyon ile gelir dağılımı arasındaki ilişki daha yakından incelendiğinde enflasyonun beklenmedik bir biçimde hızlanmasının fakir aileleri, zenginlere oranla, görece daha olumsuz bir biçimde etkilediği ortaya çıkmaktadır. Buna karşılık enflasyon oranının sabit (ya da istikrarlı) olduğu dönemlerde, fakirler üzerindeki etkisi daha az olmaktadır. Türkiye’de ise, bu dönemde, basamak biçiminde, arada sıçramalar gösterip, bir süre belli bir düzeyde seyretmiştir. Bu nedenle enflasyonun sonuçta gelir dağılımında önemli bir değişikliğe yol açmadığı söylenebilir. Bütün bu açıklamalardan enflasyonun zararsız olduğu sonucu çıkartılmamalıdır. Enflasyonun iktisadi yaşamı bozucu etkileri, dolaylı olarak gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Nitekim 1987-1994 döneminde Türkiye’de GSMH, reel olarak yaklaşık %35 arttığı halde, ülkede kişisel gelir dağılımında bir düzelme olmaması da bunun bir göstergesi olarak düşünülebilir.⁴⁹

⁴⁸ ATO, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Bölgesel Farklılıklar, Hasan Ersel, Ankara: 2002, s.36.

⁴⁹ ATO, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, Türkiye’de Gelir Dağılımı ve Bölgesel Farklılıklar, Hasan Ersel, s.38.

- Yapılan tüm çalışmalar Türkiye’de gelir dağılımının eşitlikten uzak olduğunu göstermektedir. Türkiye dünyada gelir dağılımı bozuk olarak nitelendirilen ülkeler arasında yer almaktadır.

Gelir dağılımının eşitlikten uzak olması ile insanların yoksulluk içinde olması başka kavramlardır.⁵⁰ Bir ülkede gelir dağılımı eşite yakın olabilir. Ancak o ülkede insanlar, ancak yaşayabilmeleri için gereken minimum kaloriyi edinebilecek kadar gelir elde ediyor olabilirler. Buna karşılık bir başka ülkede gelir dağılımı bozuk olmasına rağmen o ülkenin insanların ortalama geliri, refah içinde yaşamalarına olanak sağlayabilir.

Bu nedenle, bir toplumda gelir dağılımının sonuçlarının yorumlanabilmesi açısından yoksulluğun yaygınlığı konusunda da bilgilere gerek vardır. Dünya Bankası ve OECD yoksulluğu tanımlamak ve ölçmek için çeşitli ölçütler geliştirmiştir.

OECD’nin kullandığı Görelî Yoksulluk kavramı ülkedeki ortanca (medyan) gelirin yarısının altında kalan insanları kapsamaktadır. Türkiye’nin bu açıdan bazı ülkelere ile karşılaştırmalı durumu ise aşağıdaki tabloda verilmektedir.

Tablo 8: Görelî Yoksulluk: Uluslararası Karşılaştırma

Ülke Adı	Görelî Yoksulluk Çizgisi Altındaki Nüfusun Oranı %
Belçika (1992)	5.5
Danimarka (1992)	6.9
Birleşik Krallık (1994)	10.6
Polonya (1994)	11.2
Almanya (1995)	11.4
TÜRKİYE	14.7
Amerika Birleşik Devletleri	17.9

Kaynak: World Bank, Turkey-Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Central Asia: 2000, s.37.

⁵⁰ Erdoğan, G. *Türkiye’de Yoksulluk Boyutu ve Profili*, DİE Yayını, Ankara: 2000 (Yoksulluk kavramı ve Türkiye’de uygulanması konusunda etraflı bilgi verilmektedir).

Türkiye’de son yirmi yılın iktisat politikalarını ve sanayileşme tercihlerini incelediğimizde üç önemli bulgu dikkati çekmektedir.⁵¹

- 1) Yapısal uyum politikaları eşliğinde, ikameci sanayileşme stratejisinden ihracat yönelimli büyüme modeline geçiş hedefiyle Türkiye’nin dünya ekonomisine eklemlenmesi tercihinin iktisadi maliyeti çalışanlar tarafından ücretlerde dramatik düşüşler aracılığıyla ödenmiştir. Mal, hizmet ve sermaye piyasalarındaki ve dış ticaret ve kambiyo rejimindeki serbestleştirmenin fiyat etkileri düşük ücretlerle dengelenmiştir.
- 2) Düşük ücret (düşük iç talep) ve değer kaybeden yerli para sayesinde artan sanayi ihracatı yeni yatırımlardan çok ithal ikameci dönemde yaratılmış kapasitenin daha yüksek oranlarda kullanımına dayanmıştır.
- 3) İhracat yönelimli büyümenin bir sanayileşme politikası ile desteklenmemesi ve yeni yatırımlara dayalı bir rekabet gücü arttırma tercihini beraberinde getirememesi sonucu Türkiye ekonomisi yüksek karlara rağmen düşük yatırımlar, ve düşük büyüme ve düşük istihdam çemberinde derinleşen bir kısır döngüye sıkışmıştır.

Tablo 9: Ücret Azalıyor, Çalışan Sayısı Azalıyor, Sanayi Üretimi Artıyor

	2000	2001*	2002*	2001-2002 Değişim
Reel Ücret (1997=100)	110.5	100.2	89.7	-10.5
Verimlilik (1997=100)	110.6	108.6	120.5	11.0
Çalışan Sayısı (1997=100)	87.8	83.2	80.3	-3.5
İhracat Miktarı (1994=100)	162.8	192.6	221.6	15.0
Reel kur (1995=100)	113.6	102.1	123.5	21.0
Sanayi Üretimi (1997=100)	98.6	92.4	99.2	7.4

Kaynak: Anka Ekonomi Bülteni

* İlk 6 aylık veriler

⁵¹ Özlem Onaran, Gelir Dağılımı Yoksulluk Populizm, İktisat Dergisi, Aylık Dergi, İstanbul: 2001, Sayı 418-419, s.24’den Şenses (1989), Boratav vd. (1994-1996), Yeldan (1995), Yentürk (1997), Özcan, Voyvoda ve Yeldan (2001), Onaran (2001), Onaran ve Yentürk (2001). Erdoğan ÖZÖTÜR, *Türkiye’nin Gelir ve İstihdam Dağılımındaki Yapısal Değişim*, Ankara: DİE Yayını, 1979 [Sözkonusu bilgiyi Onaran, belirtilen kaynaklardan aktarmaktadır].

2002 yılının ilk yarısında imalat sanayiinde çalışanlar sayısında geçen yıla göre ortalama %3.5 dolayında azalma olduğu görülmektedir. Buna karşılık sanayi üretiminde %7.4 oranında artış gerçekleşmiştir. Üretimdeki bu artışa karşın reel ücretlerde ciddi boyutlarda düşüş olduğu görülmektedir. Daha çok üretim yapan işçilerin daha az ücretle çalıştığı görülmektedir. 2000 yılın ilk yarısına göre ücretlerde reel olarak %18.8 oranında gerileme olmuştur. İlk bakıldığında verimlilik artışı gibi görünen bu sonuçların ardında kayıt dışı (kaçak) işçi kullanımının giderek arttığı gerçeği ortaya çıkmaktadır.

Kayıt içi, sigortalı işçi çalıştıranların yükü artırıldıkça kayıt dışı işçi çalıştırmak teşvik ediliyor. İşçiye yaptığı net ödeme kadar vergi, fon ve sigorta ödemesi yapmak istemeyenler kaçak işçi çalıştırıyor. Kaçak işçi sayısı bilinmediğinden hesaba girmiyor. O zaman daha az işçi ile daha çok üretim yapıldığı gibi yanıltıcı sonuçlar ortaya çıkabiliyor.

Tabloda görüldüğü gibi reel kurun bir önceki yıla göre %21 artış göstermesine karşın ihracatın yılın ilk yarısında %15 dolayında arttığı görülmektedir. Türkiye'nin ucuz emek satarak ihracatını arttırmakta olduğu görülmektedir.

Tablo 10: Tarım Dışı Kesimde Bölüşüm, Birikim, Dış Ticaret, Büyüme, İstihdam

	Kar / GSYİH*	Özel Yatırım GSYİH*	Ihracat GSYİH*	İthalat GSYİH*	Büyüme**	İstihdam Artış Hızı
1965 – 79	68.55	18.54	3.27	11.02	6.09	4.84
1980 – 97	71.79	17.70	15.98	22.86	5.33	2.83

* Tarım dışı GSYİH

** Tarım dışı GSYİH'nin büyüme hızı

*** Tarım dışı istihdamın büyüme hızı

Kaynak: Kar / GSYİH oranı, 1965 - 91 dönemi için Özmucur (1994)'ten; 1992 - 94 için Temel ve Kelleci (1994)'ten alınmıştır. 1968 öncesi ve 1994 sonrası dönem için DİE imalat sanayi istatistikleri baz alınarak seriler uzatılmıştır. Diğer veriler için DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı ve DPT, Temel Ekonomik Göstergeler kullanılmıştır.

Bu veriler bölüşüm, birikim ve istihdam arasındaki bağlarla ilgili önemli ipuçları sergilemektedir. Yapısal uyum sonrası, ihracat yönelimli dönemde, ithal ikameci döneme göre karlar ve ihracat (aynı zamanda net ihracat-ihracat-ithalat/GSYİH) daha yüksek, fakat yatırımlar, büyüme ve

istihdam artış hızı daha düşüktür. Tarım dışı kesimde karların GSYİH içindeki payı 1965-79 dönemindeki %68.5'luk düzeyinden 1980-97 döneminde %71.8'e çıkarken, yatırımların GSYİH'ya oranı aynı dönemler arasında %18.5'dan %17.7'ye düşmüştür. Yatırımların oranı 1977-79 dönemindeki kriz koşullarında dahi %19.4 gibi yüksek bir seviyededir. 1980 yılında bu oran radikal bir şekilde düşmüş ve tekrar ithal ikameci dönemin tarihsel olarak en yüksek noktalarını yakalaması 1990'ların ortalarını bulmuştur. 1980 sonrası dönemde yatırımların uzun süre düşük seviyelerde kalması ve sonraki dönemde de istikrarsız bir seyir izlemesi kar payında ve ihracatta yaşanan önemli gelişmeler karşısında çarpıcı bir tezat oluşturmaktadır.

Yatırımlardaki toparlanmanın başlangıcının 1989 sonrasında sermaye hareketlerinin serbestleşmesi dönemine denk gelmesi de bu sürecin sürdürülebilirliğinin ölçülmesi açısından önemlidir. Sermaye hareketlerinin serbestleşmesi TL'nin değer kazanmasına yol açarak ithal girdileri ucuzlatmış ve hem ara girdileri hem de yatırım mallarının ucuzlaması bir yandan yatırımları hızlandırırken, diğer yandan da reel ücretlerin artırılabilceği bir manevra alanı yaratmıştır. Reel ücretlerdeki düşüşün siyasi nedenlerle sürdürülemez hale geldiği noktalarda artışlar sistemin nefes almasını sağlamıştır. Ücretlerden kaynaklı olarak iç tüketimin artması kar paylarının üzerindeki basıncı artan satışlarla telafi edecek bir etki yaratmıştır. Aynı dönemde kamu kesiminin de borçlanmasını artırabilmesi ve bir vergi reformu yapmaksızın harcamaları genişletebilmesi iç talep canlanmasını beslemiştir. Elbette bu sürdürülemez para ve maliye politikaları çok kısa süre içerisinde bütçe ve cari dengede ciddi ikiz açıklara yol açmıştır. Bu süreç 1994 krizi ile kesildiğinde ekonomi uyumunu tekrar bölüşüm üzerinden gerçekleştirmiş ve 1989 sonrası dönemin reel ücret kazanımları da yok edilmiştir. Dış ticaret açısından ise ihracat yönelimli politikalar ilk bakışta hedefini başarmış görülmektedir. 1980 sonrası dönemde tarım dışı kesimde mal ve hizmet ihracatının GSYİH'ya oranı 1965-79 döneminde %3.3'den 1980-97 döneminde %16'ya yükselmiştir. İhracattaki bu patlamanın yanı sıra ithalatta aynı dönemde 2 katına

çıkmiştir. Dolayısı ile ortalamada dış ticaret açığının GSYİH'ya oranı (tarım dışı kesimde) sadece %7.8'den %6.9'a düşmüştür.

İhracat performansındaki bu gelişmeye rağmen tarım dışı GSYİH'nın yıllık ortalama büyüme hızı 1980-97 döneminde %5.3'lük bir oranla 1965-79 dönemindeki %6.1'lik oranın altında kalmıştır. Daha da önemlisi, 1980 sonrası dönemde büyüme oranındaki istikrarsızlık artmıştır. Bu durum ekonominin yüksek büyüme oranlarının uzun dönemli olarak sürdürmedeki başarısızlığını göstermektedir. Bu dönemler arasında istihdam artış hızındaki yükseliş ise %4.8'den %2.8'e gerilemiştir. Bu gerileme kısmen 1960 ve 70'li yıllarda ekonomide yaşanan yapısal değişiklik sonucu iç göç ve sanayi istihdam artış hızındaki yükseklikten kaynaklanmaktadır. Fakat yine de istihdam artış hızının yavaşlamasının ne oranda yatırımlardaki duraklama ve büyüme hızındaki gerilemeden kaynaklandığı sorgulanmalıdır. Özellikle emek piyasasının esnekliğinin arttığı, reel ücretlerin önemli oranda düştüğü ve emeğin katma değer içindeki payının gerilediği bir dönemde bu yavaşlama daha da dikkatli bir sorgulamayı gerektirir.

Bu bulgular gelir dağılımının sermaye lehine değişmesinin ülkenin uzun dönem büyüme potansiyelini de olumsuz etkilediğine işaret eden ipuçları içermektedir. Ekonomide düşük ücretlerle sağlanan uluslararası rekabet gücünün bedeli, ücret geliri elde edenlerin tüketim talebinin daralması ve dolayısıyla iç talebin önemli bir kaynağının kuruması olmuştur. Ücret gelirlerinin milli gelir içindeki payının azalması, artan kar gelirlerine rağmen yatırımların duraklamış olmasının ardında yatan önemli bir nedene işaret etmektedir: İhracattaki artış, iç talepteki daralmayı karşılayacak kadar güçlü değilse, toplam talep azalacaktır. Eğer efektif talep etkisi, kar payındaki artışı önemsiz kılacak kadar güçlü ise, sermayenin uzun dönem karlılık beklentileri yeni yatırım yapmayı rasyonel kılmayacaktır. Böyle bir iktisadi tabloda yatırımlar kar gelirlerinin milli gelir içindeki payının yüksek olmasına rağmen düşük kalırken, istihdam da düşük ücretlere karşın artamayacaktır. Yatırımların artmaması verimlilik artışlarını da olumsuz etkileyecek, ihracat artışını sağlamanın tek yolu olarak geride yine düşük ücrete ve değer kaybeden

yerli paraya dayanan rekabet stratejisi kalacaktır. Dolayısı ile düşük ücret, düşük yatırım, düşük büyüme ve düşük istihdam kısır döngüsünü kırarak imkanlar yaratılamayacaktır.⁵²

Türkiye, gelir dağılımı bozuk, bölgesel gelir farklılıkları olan ne tek ülkedir, ne de bu sorunu en vahim biçimde yaşamaktadır. Türkiye’de bu açıdan garip bir çelişki vardır. Geçmişte, bu konuda politika oluşturmakla sorumlu olanlar Türkiye’de gelir dağılım araştırmalarına kuşkuyla bakmış, böylelikle sorunların anlaşılmasının en azından gecikmesine yol açmışlardır. Öte yandan bu konuya görünüşte çok önem veren bazı kimseler de bu konuyu çözmekten çok kendi siyasal programları için malzeme olarak kullanmakla yetinmişlerdir.⁵³

Bu sorunların ciddi araştırmalarla desteklenerek, tartışılmaya başlanmış olması, doğru soruların sorulması çözüme ulaşmak için ilk büyük adımdır.

Bu konuda üzerinde mutlaka durulması gereken konular olarak ön plana çıkan maddeler aşağıda sıralanmıştır.

- İktisadi büyüme yosulluğu azaltıcı etki yapmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de büyüme sürecinin devamı zorunludur.
- Büyümenin yoksulluğu azaltması, istihdam yaratması yoluyla olmaktadır. Dolayısıyla Türkiye’nin istihdam sorununa çözüm bulması gerekmektedir.
- Enflasyonda beklenmedik artışlar, özellikle az gelir kazananları daha çok etkilemekte, bunun sonucunda da gelir dağılımı bozulmaktadır. Bu nedenle, enflasyonda ani bozulmalara yol açacak iktisadi kararların alınmasından kaçınılmalıdır. Öte yandan, Türkiye ekonomisinin son 15 yıllık deneyiminden de kolayca çıkarılabileceği üzere, yüksek enflasyon yarattığı belirsizlik ortamı ekonominin büyüme performansını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu da, dolaylı olarak, gelir dağılımını en

⁵² Özlem Onaran, Gelir Dağılımı Yoksulluk Populizm, İktisat Dergisi, Aylık Dergi, İstanbul: 2001, Say 418-419, s.23.

⁵³ ATO, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, Hasan Ersel, s.48.

azından düzelmesini engelleyen bir etmen olarak ortaya çıkmaktadır.

- Gelir dağılımının düzelmesini sağlayan temel nokta ekonomide verim artışıdır. Ekonomide rekabeti engelleyici unsurlar tasfiye edilerek verimliliği artırmanın özendirilmesi, yaygın söylemin tersine, gelir eşitsizliklerini azaltacaktır.
- Türkiye’de öğrenim farklılıklarının gelir dağılımındaki eşitsizlik üzerindeki belirgin etkisi, eğitime verilmesi gereken önemi açıkça ortaya koymaktadır. Türkiye’nin, küreselleşen dünyanın rekabetine dayanabilmek için, giderek daha iyi eğitim almış insanlara olan gereksinimi artacaktır. Bu durumda yeterli eğitim almamış olan insanların işgücü tanımı içinde yer almak konusunda geçtiğimiz döneme göre daha çok zorlanacaktır. Bunun yaratacağı eşitsizlikler ve toplumsal huzursuzlukların önlenmesi için eğitim alanında atılım yapılması gerekmektedir.

Türkiye’de gelir dağılımını düzeltmede devletin rolü nedir?

Türkiye’de kamu açıklarını düşürmek konusunda isteksiz davranan iktidarların bıraktığı miras, transfer harcamalarının çok büyük kısmının faiz ödemelerine gitmesidir. Bu durum “yoksulluk çizgisi altında önemsenmesi gereken ölçüde bir insan grubunun yaşadığı bir ülkede devlet transfer harcamalarının onlara değil, onlardan daha fazla geliri olanlara yöneltmek zorunda kalmakta, dolayısıyla gelir dağılımındaki bozulmaya katkıda bulunmaktadır”.

Bir diğer önemli nokta şimdiye kadar devleti istihdam kapısı olarak gören, kamu açıklarını büyüterek geçici ferahlama sağlamaya yönelik politikalar izleyen popülist zihniyet sonuçta hizmet verdiğini düşündüğü kitlelere iki türlü zarar vermiştir. Bundan 40 yıl önce aynı gelir düzeyinde olduğumuz Kore ve Yunanistan gibi ülkelerde hem adam başına gelir ülkemizin 5-6 katına yükselmiş, hem de bu ülkelerde daha eşit gelir dağılımı sağlanmıştır.

Türkiye’de iktisat politikasının, iktisat politikasının, iktisadın ilkelerine göre yönetilmesi gereği, siyasal eğilimi ne olursa olsun herkes tarafından kabul edilmelidir. Devletin bu bağlamda görevi bir yandan ekonominin küreselleşen dünyanın gereklerine uygun bir verimlilik artışının sağlandığı, dolayısıyla sürdürülebilir olan bir büyümenin kurumsal temellerini kurmaktır. Bunun özünde ise reketbetçi ortamın oluşturulması, gerek kamu kesiminde ve gerekse özel kesimde gerekli saydamlığın sağlanması, bu yolla piyasa denetimine olanak sağlanması gelmektedir.

Sonuç olarak Türkiye iki konuda başarılı olmaya yönelmek zorundadır. Bunlardan ilki düşük ücrete dayalı üretimden verimliliği yüksek alanlarda üretime geçmektedir. Bu Türkiye için daha çok yatırım yapılan, dolayısıyla daha çok tasarrufa gerek duyulan bir dünyanın kurulması demektir. Böyle bir dünya ise iç mali piyasaların sağlıklı bir biçimde geliştirilmesi ve yabancı doğrudan yatırımlardan Türkiye’nin daha fazla yararlanabileceği bir ortamın sağlanmasıyla gerçekleşebilir.

İkinci konu ise kamu harcamalarında şeffaflıktır. Türkiye siyasi kadroların keyfince sözler verdiği; bu sözleri tutup tutmadıklarının bütçe ve programlardan kolaylıkla anlaşılmadığı ve siyasal tartışmanın da bu bulanıklık içinde sürüp gittiği bir ortamdan kurtulmak zorundadır: Bütçe harcamalarında saydamlık; alınan kararların nedenlerinin topluma anlattığı, tartışıldığı ve sonuçlarının da hesabının verildiği bir dünyaya bizleri götürecektir. Bu iki nokta ise harcamalarda etkinliği artırmanın ön koşullarıdır.

2.2.4 Vergi Sistemindeki Adaletsizlik ve Çarpıklığın Giderilmesi

Devletin önemli görevi de vergi ve transferler yoluyla gelir dağılımındaki eşitsizlikleri törpülemektir. Bu nedenle geliri daha yüksek olanlardan daha yüksek oranda vergi alınır ve bunların bir kısmı transfer harcamaları biçiminde (sağlık, eğitim yardımları vs.) daha az gelirli insanlara aktarılır. Bunun sonucunda da gelir dağılımına bakarken vergi

ve transferler hesaba katılmadan önceki durum ile katıldıktan sonraki durum arasında önemli farklar ortaya çıkar.

Türkiye’de vergi ve transfer öncesi gelir dağılımı OECD ülkelerinden önemli bir fark göstermektedir. Ancak vergi ve transferler hesaba katıldığında, Meksika dışındaki tüm OECD ülkelerinde gelir dağılımı düzeldiği halde, Türkiye’de vergi ve transferler öncesi ve sonrası gelir dağılımı farklılık göstermemektedir. Yani devletin maliye politikası yoluyla yaptığı bu tür müdahaleler gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmamaktadır.⁵⁴

Bu sonuç, Türkiye’de yaygın olan kanının tersine, devlet müdahalesinin uygulandığı biçimiyle, az gelirlilere yeterince yarar sağlayamadığını göstermektedir.

Toplam vergi gelirlerinde bütçede öngörülen hedeflerin tutturulması ve faiz dışı fazlanın gerçekleşmesi, gibi uygulamalar vergi sistemimizdeki çarpıklığın artış göstermesine neden olmaktadır.

Vergi türleri itibarıyla rakamlara bakıldığında vergi sisteminin son derece çarpık ve adaletsiz bir yapısı olduğu anlaşıyor. KDV ve 1 Ağustos’ta yürürlüğe giren ÖTV gibi harcamalar üzerinden alınan vergilerin toplam vergi gelirlerindeki payının hızla arttığı görülmektedir. 1997 yılında dolaylı vergilerin payı %59, 1998 yılında %53, 1999 yılında %55, 2000 yılında %59, 2001 yılında %60 iken Haziran 2002’de %66’ya ulaşmıştır.

Harcamalar üzerinden alınan dolaylı vergilerin yüksekliği vergi sistemindeki adaletsizliğin başlıca göstergesidir. Örneğin benzin satın alan zengin birisi de litre başına 793,440 TL ÖTV öder, az gelirli birisi de aynı vergiyi öder. Okumak için kitap satın alan öğrenci %8 KDV öder, bunun yanında varlıklı bir kimse de kitap satın alırken aynı oranda vergi öder.

Toplam Gelir Vergisi’nin büyük bölümü ücretlilerden ve faizlerden oluşmaktadır. Ücretlilerin Toplam Gelir Vergisi içindeki payı

⁵⁴ ATO, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, Hasan Ersel, s.39.

1997 yılında %49 iken 2001 yılında bu oran %37'ye düşmüştür. Bu düşüşün temel nedeni ise ücretlerin artmaması ve pek çok çalışanın işsiz kalarak ücret gelirinden mahrum kalmasıdır. Buna karşın aynı tarihler arasında faiz ve repo gelirlerinin gelir vergisi içindeki payı %5.9'dan %34.6'ya çıkmıştır. Vergi sistemindeki çarpıklık ve adaletsizlikler, Dünya Bankası ve IMF'in telkinleri ve hazırlanan vergi stratejisindeki bazı iyileştirmeler siyasi istikrarsızlık ve erken seçim nedeniyle şu an için sağlanamamaktadır.⁵⁵

2001'de vergi ödeyen her 100 mükelleften 12'sinin kaydı silindi. Beyanname düzenleyerek vergi ödeyenlerin sayısı 328 bin azalarak 2 milyon 344 bine indi. Burada önemli olan vergi verenlerin sayısını artırmaktır. Vergi verenlerin sayısı azaldıkça, bu grup üzerindeki baskı giderek artmaktadır.

Tablo 11: Kriz Sonucu Vergi Verenlerin Sayısı 328 bin (%12 azaldı)

Vergi döneminde beyanname verip vergi ödeyen mükellef sayısı	Gerçek Usul Gelir Vergisi verenler (ticari, zirai kazanç ve diğerleri)	Kurumlar Vergisi verenler (şirketler, bankalar, yabancı sermaye)	Beyanname düzenleyip vergi verenlerin toplamı
2000	2,080,877	581,574	2,662,451
2001	1,768,653	565,556	2,334,209
Azalış	312,224	16,018	328,242
Kayıp Oranı	(%15)	(%3)	(%12)

Kaynak: Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü.

Vergi beyannamesi verenlerin sayılarının azalması çok tehlikeli bir gelişmedir. Ülkenin üretken, vergi veren insanların ve şirketlerinin sayısı azalıyor demektir. %12'lik azalma çok ciddi bir göstergedir. Olayın kamu gelirleri bakımından önemi büyük ama, ekonomik ve sosyal boyutu daha önemli. Bu sonuç üretim birimlerindeki azalmayı ve istihdam olanaklarındaki daralmayı göstermektedir. Sosyal bakımdan yaşanan sıkıntının göstergesi olmaktadır.

⁵⁵ Mustafa Özyürek, *Vergi Dünyası*, Milliyet Gazetesi, 05.08.2002 tarihli makale.

2.3 TEMEL SORUNLAR

2.3.1 Enflasyon Sorunu

Yüksek enflasyon ekonomik büyümenin önündeki ciddi engellerden birisidir. Milli gelir düşerken, parasal talebin büyümesi enflasyonu artırmıştır. İnsanların geliri enflasyon kadar artmadığı için hayat pahalılaşmaktadır. Ülkenin toplam Milli Geliri artmadan bir kısım insanın gelir fiyat artışının üzerinde (reel olarak) artıyor ise, o kişi başkalarının cebinden para alıyor, başkalarının lokmasını yiyor demektir.

Tablo 12: 1990 – 2002 Döneminde Fiyatlar Ne kadar Arttı?

	Kalkınma Hızı Artışı	Toptan Eşya Fiyatları Artışı	ABD Dolar Fiyatı Artışı
1990	9.4	52.3	26.6
1991	0.4	53.4	73.3
1992	6.4	61.4	68.5
1993	7.9	60.3	68.9
1994	(6.1)	149.6	167.5
1995	8.0	64.9	53.8
1996	7.1	84.9	80.6
1997	8.3	91.0	90.7
1998	3.9	54.3	52.4
1999	(6.1)	62.9	72.7
2000	6.3	32.7	24.3
2001	9.4	88.6	114.3
2002*		43.9	12.6

Kaynak: DİE, TCMB.

* 2002 Ağustos Ayı

Türkiye’de süregelen yüksek enflasyon reel faizleri ve ekonomideki riskleri artırarak, yatırım ve tüketim talebini engellemektedir. Son 30 yılda enflasyonla, milli gelirdeki büyüme ters orantılı bir seyir izlemiştir.

Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, TÜFE bazında yıllık ortalama %24 enflasyon yaşanan 1970-1979 döneminde GSYİH’da %4.8 olan ortalama büyüme, enflasyonun %49.6 olduğu izleyen on yıllık dönemde

%4'e gerilemiştir. 1990-2001 döneminde ise yıllık ortalama enflasyon %74.8'e yükselirken, ortalama GSYİH büyüme oranı ise %3.2'ye kadar düşmüştür. Ayrıca, büyümede istikrarsızlığı gösteren standart sapma da 10'ar yıllık dönemler itibariyle %3.2'den %5.9'a çıkmıştır.

Tablo 13: Fiyat İstikrarı ve Büyüme Arasındaki İlişki

	1970-1979	1980-1989	1990-2001
GSYİH Büyümesi			
Ortalama	4.8	4.0	3.2
Standart Sapma	3.2	3.5	5.9
Tüketici Fiyatları			
Ortalama Artış	24.1	49.6	74.8
Standart Sapma	15.7	26.7	21.7

Kaynak: DİE

Yüksek enflasyonun yarattığı belirsizlik, ekonomik birimlerin orta vadeli yatırım ve tüketime ilişkin karar alma süreçlerini olumsuz etkiliyor. Ekonomide riski ve buna bağlı olarak reel faizleri artıran belirsizlik, tüm piyasalarda vadelerin kısılmasına yol açıyor.

Yüksek enflasyonun yarattığı belirsizlik, piyasaların etkin çalışmasını ve sağlıklı gelişmesini engelliyor, uygulanan politikalara güvensizlik yaratıyor ve hükümetlerin kapsamlı ve uzun soluklu ekonomik programlar uygulamasını zorlaştırıyor.

Uluslararası piyasalarda ekonominin rekabet gücünü azaltan ve sermaye piyasalarına erişimi kısıtlayan bu belirsizlik, gelir dağılımını bozuyor, geçmişe endeksleme alışkanlıklarının artmasına yol açıyor. Ülkeler bazında tüketici fiyatlarında yıllık ortalama artışlara bakıldığında Türkiye'nin 2002 yılı sonu itibariyle birinciliği kimseye bırakmadığı gözlenmektedir. Aşağıdaki tabloda IMF veri ve tahminlerine göre ülkelere göre tüketici fiyatlarında yıllık ortalama artış oranları gösterilmiştir.

Tablo 14: Tüketici Fiyatlarında Yıllık Ortalama Artış

	2001	2002	2003
Türkiye	54.4	47.1	28.6
Belarus	61.3	43.1	22.5
Arjantin	-1.1	29.0	48.0
Özbekistan	27.2	23.2	13.5
Uruguay	4.4	24.2	49.9
Venezuela	12.5	22.7	25.2
Rusya	20.7	15.8	11.0
İran	11.4	15.0	15.0
Endonezya	11.5	11.9	8.7
Tacikistan	38.6	10.7	7.6
Moldova	9.8	6.6	8.4
Gürcistan	4.7	5.9	5.0
Kazakistan	8.3	5.8	6.2
Ukrayna	12.0	5.1	9.1
Meksika	6.4	4.8	3.7
Hindistan	3.8	4.5	5.1
Kırgızistan	7.0	4.1	4.5
Vietnam	0.1	4.1	3.8
Pakistan	3.1	3.4	4.0
Ermenistan	3.2	2.8	2.8
Azerbaycan	1.5	2.4	3.3
Malezya	1.4	1.8	2.5
Suudi Arabistan	-0.8	0.0	1.1
Çin	0.7	-0.4	1.5
Hong Kong	-1.6	-3.0	-0.5

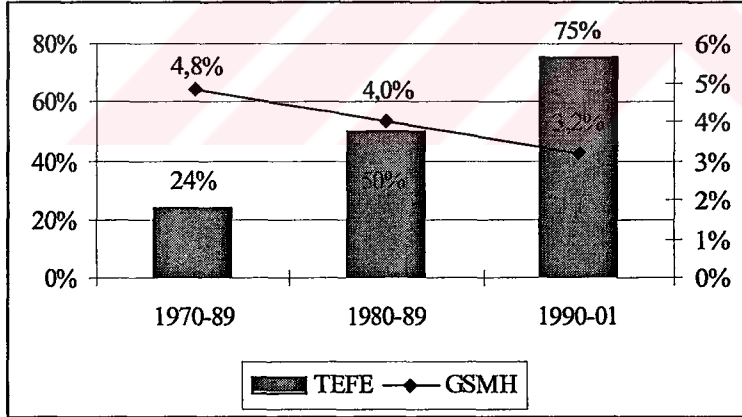
Kaynak: IMF

KİT'lerin korunması, koruma altında oluşan verimsizlikler, ölçek ekonomisi olmayışı, yüksek sabit maliyetler ve yüksek sermaye maliyeti bütçe ve dış ticaret açıklarına neden olmuştur. Bu açıklarının dış borçlanmadaki artış ve para basımı ile karşılanmaya çalışılması, para arzında üretime oranla hızlı bir artışı beraberinde getirmiştir. Bu durum enflasyonu körüklemiş, TL'sının değerinde düşüşe ve faiz oranlarında ise yükselmeye neden olmuştur. Bunun sonucunda imalat sanayiinde yatırımların daralmasına, fiyat ve ücretlerin enflasyona göre ayarlanmaya başlanmasına ve sınai girdi maliyetlerinin yükselmesine

sebebi olmuştur. Bu da düşük verimlilik artışı ve enflasyon beklentisi altında fiyat artışları nedeniyle enflasyonun bir yaşam biçimine dönüşmesine neden olmuştur.

Enflasyonun ve dolayısıyla istikrarsızlığın temelinde yatan bir diğer unsur da ülkemizdeki finansal sistemin boyutlarının milli gelirimize kıyasla, küçük olmasıdır.⁵⁶ 1987-1994 yılları arasında bütçenin finansmanı için gerekli tutarın, aynı yıl içerisinde para arzındaki artışa oranı %25 ile %50 arasında değişmiştir. Bir diğer ifade ile bütçenin finansmanı için gerekli kaynak tutarı bankacılık sisteminin, aynı yıl içerisinde, yarattığı yeni finansal kaynakların 1987’de %25’inden 1993’te %50’sine yükselmiştir. Bu çok yüksek bir orandır ve finansal sistemin boyutlarının yetersizliğini ortaya koymaktadır. Özetlemek gerekirse, Türkiye’de enflasyonun temelinde yüksek kamu açıkları, bu açıkların kolaylıkla parasallaştırılmasına olanak veren hukuki düzen ve zihniyet ve parasallaşma sürecinin görece olarak küçük bir finansal sistem altında gerçekleşmesi yatmaktadır.

Grafik 1: Büyüme ve Enflasyon (TEFE ve GSMH)

Kaynak: DİE

Enflasyonun Türkiye’nin son otuz yılına damgasını vurmasının bir sonucu olarak yürürlüğe konulan ekonomik istikrar programlarının da önemli bir kısmı enflasyonla mücadeleyle ayrılmıştır. 1989-1991, 1994-

⁵⁶ SARACOĞLU, a.g.e., s.200.

1995 ve 1997-1999 yılları arasında uygulamaya konulan ekonomik istikrar programları ve nihayet 2000-2003 programı enflasyonla mücadeleyi temel alan programlar olarak dikkatleri çekmektedir. 1989-1991, 1994-1995 ve 1997-1999 programlarının ortak özellikleri arasında para, maliye ve kur politikalarının birlikte uygulanması, yapısal sorunlar için çözüm getirememesi, halka iyi anlatılamaması ve sermaye hareketlerinin serbestliğine dokunulmaması sıralanmakta ve programların başarısızlığına ilk üç özellik sebep gösterilmektedir.⁵⁷

Enflasyonla Mücadelede Kullanılan Politika ve Önlemler (1970-1989)⁵⁸

1- 1977 İstikrar Paketi

- Kamu açıklarının Merkez Bankası tarafından karşılanmasına son verilmesi.
- İthalatta teminat oranlarının yükseltilmesi.
- Üretimi teşvik için tamamlanmamış özel sektör projelerinin desteklenmesi.
- Yasal karşılık oranlarının yükseltilmesi

2- 1978 İstikrar Paketi

- Kamu harcamalarında kontrolün arttırılması.
- Yeni yatırımların durdurulması.
- TL devalüasyonu.
- İhracat teşviklerinin azaltılması.
- Bazı KİT ürün fiyatlarına zam yapılması.

⁵⁷ ATO, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, Düşük Enflasyon Ortamında Türkiye Projeksiyonu, Mithat Üner, s.3.

⁵⁸ TUSİAD, *21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi*, Enflasyona Tepkiler ve Çözüm Arayışları 1991, s.71-74.

3- 1979 Önlemleri

- Kamu harcamalarına ek sınırlamalar.
- Üretimde ve tarımda sulamaya öncelik.

4- 1980 İstikrar Önlemleri

- Fiyat Kontrol Komitesi'nin kaldırılması.
- KİT'lerin fiyat politikasında serbest bırakılmaları.
- Bazı mallarda sübvansiyonların kaldırılması.
- TL devalüasyonu.

5- 1984-1987 Önlemleri

- Faizlerin yükseltilmesi.
- KİT'lerin vergi bağışıklığı ve istisnalarının kaldırılması.
- KDV'nin yürürlüğe girmesi.
- Yasal karşılık oranlarının önemli ölçüde yükseltilmesi.

6- 1988

4 Şubat Önlemleri:

- Mevduat faizlerinin yükseltilmesi.
- Karşılık oranlarının arttırılması.

12 Ekim Önlemleri:

- Vadesiz mevduat karşılık oranının yükseltilmesi.
- Faizlerin arttırılması.

Üretim dışında kalan paranın faizi enflasyonu besliyor. Ekonominin esası üretmektir. Üretime dayanan gelir, sağlıklı gelirdir. Üretime dayanan para güçlü paradır. Üretim için “kredi kullanmak sağlıklı bir şeydir. Çünkü bu durumda tasarruflar üretime dönüşür. Üretim, Milli Geliri artırır. Para-kredi eğer üretim için kullanılır ise, karşılığı olan “faiz” üretilen mal ve hizmetin fiyatının içine girer. Ekonomik anlatım ile, “Katma Değer”in içinde yer alır.

Paranın, tasarrufların tamamı üretime yönelmeyebilir. Üretim dışında kalabilir. Tüketici kredileri bu türe ciddi bir örnektir. Dünyanın her ülkesinde tüketici kredileri vardır. Ancak tüketici kredilerinin yatırıma ve üretime giden krediler yanındaki payı düşüktür.

Dünyanın her ülkesinde devlet iç borçlanmaya gider. Fakat bu iç borçlanma ile toplanan paralar genelde bir mal ve hizmet üretiminde kullanıldığından, faiz yükü o mal ve hizmetin içine girer. Genelde devlet cari harcamalar için faizle para toplamaz. Toplarsa da bu istisnai bir durumdur. Sağlıklı ekonomik yapıya sahip ülkelerde devletin iç borçlanması, ülke içindeki fonların tamamını emmez. Toplam kaynakların küçük kısmı devlet tarafından kullanılır.

Türkiye’de ise toplam tasarruflardan, yatırıma ve üretime yönelen krediler giderek azalmaktadır. Banka mevduatlarından kullandırılan kredilerin payı 2002 Ağustos ayı itibariyle 2001 senesindeki %30.5’den %25’e gerilemiştir. Yine aynı dönemlerde bono-tahvilin toplam banka mevduatına oranı %56’dan %62.8’e yükselmiştir. Toplam tasarruflardan üretime giden pay giderek düşmektedir.

İç borçlanma yoluyla tasarrufların büyük kısmını devlet yutmaktadır. Devletin iç borçlanma ile topladığı paranın büyük kısmının yatırıma ve üretime gitmesi gerekirken, cari haracamalarda kullanıldığı görülmektedir.

Tüketici kredilerinden ve devletin cari harcamalar için kullandığı kredilerden doğan büyük miktarda faiz, üretim içine girmeden faiz geliri doğurmaktadır. Milli Gelir hesaplarında bu gelirler üretime katkıda

bulunan faiz gelirinden düşölür. İşte karşılığında üretim yapılmamış olan bu faiz geliri enflasyonu beslemektedir.

2.3.2 Bütçe Açıkları ve İç Borç Sorunu

Türkiye’de kamu maliyesinin bugün bulunduğu nokta, kamu harcama ve gelirleri ile kamu borçlanma gereğinin finansmanı konusunda köklü bir “yeniden yapılanma-reform” programının uygulamaya konulmasının kaçınılmaz olduğunu göstermektedir. Harcamalarında belli bir disiplin sağlayamayan kamu kesimi, harcama artışlarını karşılayacak bir gelir artışı gerçekleştirememiştir.⁵⁹ Bunun sonucunda da Kamu Kesimi Borçlanma Gereği GSYİH’ya oranı (KKBGO), sürekli bir artış içerisinde.

Aşağıdaki tablo ekonominin dengelerindeki bozulmayı açık biçimde ortaya koymaktadır. Bu bozulma 2002 yılı Temmuz ayı verilerine göre de artmaya devam etmiş ve tehlikeli düzeylere varmıştır.

Tablo 15: Ekonomik Dengedeki Bozulmanın Boyutları

	1999	2001
Kamu’nun iç borcu (milyar dolar)	42	85
Kamu’nun iç borcu (milli gelire oranı)	%29	%68
Kamu’nun dış borcu (milyar dolar)	53	70
Kamu’nun dış borcu (milli gelire oranı)	%37	%47
Bütçede faiz ödemeleri (milli gelire oranı)	%14	%23
Bütçede faiz ödemeleri (vergi gelirine oranı)	%73	%103

Kaynak: DPT

İç borcun nedeni bütçe açıkları. Hükümetler vergi veya başka yollardan topladıkları gelirden fazlasını harcadınca bütçe açık veriyor. Bütçe açığı da iç ve dış borçlanma ile karşılanıyor.

1990 yılından bu yana hükümetler bütçeden toplam 625 milyar dolar harcama yapmışlar. Ama bu harcamanın 169 milyar dolarlık kısmı gelir olmadan yapılmış. Gelir olmadan yapılan bu harcama (bütçe açığı) iç ve dış borçlanmadan karşılanmış. 1990 yılından bu yana öde / yeniden

⁵⁹ TUSİAD, *Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması: Mali Disiplin Gereği Üzerine Gözlem ve Öneriler*, İstanbul. 1996, s.89.

borçlan çarkı işledikten sonra, iç borç stokumuz bu yıl sonunda 88 milyar dolara ulaşacak.

Bu 169 milyar dolar bütçe açığı, kimin cebine girdi? İç borç, kimin ve kimlerin cebine fazladan giren para nedeniyle büyüdü?⁶⁰

- Bankaları hortumlayanlar, hayali ihracatçılar bu 169 milyar doların bir bölümünü aldı.
- Bir bölümü, bütçede karşılığı olmadığı halde açıktan fındıkçıya, pancarcıya, tütüncüye ödenen destekleme fiyatlarından oluştu
- Bütçede karşılığı olmadan memura, işçiye yapılan zam, kıyak emeklilik uygulaması, SSK, Emekli Sandığı, Bağ-Kur açıklarının kapatılması borç para ile mümkün olabildi.
- Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da terörü önlemek için yapılan harcamaların ortaya çıkardığı bütçe açığı iç borçlanma ile kapatıldı.
- Her yerleşim bölgesinde göze batan sivil ve askeri yapılar, dinlenme tesisleri, bu yapılarda ve tesislerde düşük fiyatla yatanlar ve yiyip içenler iç borcu büyüttü.
- Ziraat Bankası'ndan, Halk Bankası'ndan cari faiz oranından ucuz kredi kullananlar iç borca katkıda bulundu.
- Büyük sanayiciye, ihracatçıya yapılan teşvik ödemeleri, kaynak kullanımı destekleme fonu gibi yatırımın yarısını karşılayan ödemeler, iç borçlanma ile karşılandı.
- Kaçak elektrik kullananlar, KDV fişi almadan vergi kaçakçılığını teşvik edenler bütçe açığını sonuçta iç borcu büyüttü.

⁶⁰ Güngör Uras, *Olayların İçinden*, Milliyet Gazetesi, 06.09.2002 tarihli makale.

Açık anlatımıyla bu iç borcun bir bölümü hortumcuların cebine girdi ama, büyük bölümü toplumun değişik kesimlerine bütçedeki açık pahasına yneltilen paralardan oluştu. İç borçta bütçe açığına yol açan, göz yuman tüm kesimler sorumludur.

İç borç istemiyorsak, faizden şikayetçi isek bütçe denk olacak. Hükümet topladığı kadar para harcayacak Karşılığı olmadan beş kuruş harcanmayacak.

Tablo 16: Bütçe Açıkları ve Yıl Sonu İç Borç Stokundaki Büyüme

	Milli gelire göre yüzde büyüklükler				Milyar dolar		
	Harcama	Faiz	Bütçe açığı	İç borç	Toplam bütçe harcaması (faiz ve açık dahil)	Yıl sonu bütçe açığı	Yıl sonu iç borç stoku
1990	17.2	3.5	2.9	14.4	29.5	4.4	19.5
1991	20.8	3.7	5.2	17.3	31.3	7.8	19.2
1992	20.42	3.6	4.3	17.6	32.3	6.7	22.7
1993	24.5	5.8	6.6	17.9	43.8	11.9	24.7
1994	23.2	7.6	3.8	20.6	30.7	5.1	20.6
1995	21.9	7.3	4.0	17.3	37.3	6.8	22.8
1996	26.4	10.0	8.2	21.0	48.6	15.1	29.3
1997	27.3	7.5	7.6	21.4	53.9	14.9	30.7
1998	29.1	11.5	7.1	21.9	61.9	15.0	37.1
1999	35.8	13.6	11.7	29.3	66.6	22.3	42.4
2000	37.1	16.2	10.5	29.0	74.4	21.1	54.2
2001	43.5	22.2	15.4	68.1	63.6	22.9	84.8
2002*	34.9	15.2	9.6	53.5	55.0	15.3	93.5
TOPLAM					625.3	169.3	93.5

*2002 yıl sonu rakamları tahmindir.

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Devletin uzun yıllardır izlediği borçla kalkınma ve borcu borçla ödeme politikası sonucu çığ gibi büyüyen iç ve dış borçların faiz yükü, kamu maliyesi dengelerini zorlamaktadır.

Yılın ilk yedi ayında faiz ödemelerinin bütçe harcamaları içindeki payı ile vergi ve toplam bütçe gelirlerine oranında çok ciddi artışlar gerçekleşmiştir. Faiz ödemelerinin toplam bütçe giderleri içindeki payı temmuz sonu itibariyle %51.2'ye , gelirlere oranı %76.4'e, vergi gelirine oranı da %104.9'a ulaşmıştır. Bu gelişme ekonomik dengeleri zorlayıcı niteliktedir. Faizin yıllara göre bütçedeki ağırlığı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir.

Tablo 17: Faizin Bütçedeki Ağırlığı

	Faiz/ Harcama	Faiz/ Gelir	Faiz/ Vergi
1992	18.2	23.1	28.0
1993	24.0	33.2	43.9
1994	33.2	40.0	50.8
1995	33.6	41.3	53.1
1996	38.0	55.4	66.7
1997	28.5	39.6	48.0
1998	39.6	52.0	66.9
1999	38.3	56.5	72.4
2000	43.9	60.6	77.1
2001	51.1	79.3	103.3
2002			
Ocak-Temmuz	51.2	76.4	104.9

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı

Genel olarak kamu tüketim harcamalarında kalıcı bir azalma, kamu gelirlerinde de kalıcı artışlar sağlanmadan KKBGO'da 1994 yılında görülen düzelmelerin sürekliliğinin sağlanamayacağı açıktır. Bu çerçevede, bir kerelik vergi ya da ücretlerin dondurulması gibi geçici uygulamaların çözüm olmadığının anlaşılmış olması gerekir

Türkiye ekonomisinin 1987 sonrası dönemde kazandığı tecrübe, örneğin para basmaya getirilecek sınırlamaların (iç ve dış) borçlanmaya da getirilecek sınırlamalarla desteklenmesi ve esas olarak kamu gelir-gider dengesinin sağlanması zorunluluğunu göstermektedir. Aksi takdirde kamuoyu, "disiplin programının" sürekliliğine inanmamakta, bir süre sonra da haklı olduğunu görerek kamu otoritesine olan güveninin daha da azaltıp var olan beklentilerini pekiştirmektedir.⁶¹

2.3.3 Yabancı Sermayeye Bakış ve Dış Borç Yapısı

Yabancı sermaye bir ülkeden diğer ülkeye geçen finansal veya teknolojik kaynaktır. Bu kaynağın geri ödemesi farklı şekillerde ve zaman birimlerinde olabilmektedir. Bu kaynaktan sağlanan gelir ülkenin ekonomik gücüne katkı sağlayabilmektedir.⁶²

⁶¹ TÜSİAD, Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması: Mali Disiplin Gereği Üzerine Gözlem ve Öneriler, s.90.

⁶² T.G.Uras, Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, İstanbul: 1979, s.27.

Bu tür kaynak girişı değişik şekillerde gerçekleşmektedir. Faizi ile birlikte geri ödemesi yapılan dış borçlanma şeklinde, yabancı yatırımcı açısından geri dönüşümünün kar ile sağlandığı portföy yatırımları ya da kurumsal yatırım yolu ile, ya da yerel bir partner ile ortak girişim yolu ile, ya da tamamen bağımsız bir projeye finansman sağlanarak yapılabilmektedir.

Ev sahibi ülke ya da yatırımcı açısından bu kaynak girişlerinin sonuçları farklılık gösterebilmektedir. Dış borç yöntemi kısa süreli parasal kaynak ihtiyacının sağlanması açısından oldukça etkili sonuçları beraberinde getirebilmektedir. Portföy yatırımı yolu ile sağlanan teknoloji, yönetim becerileri ve potansiyel pazarlara ulaşım gibi faydaların yanında finansal fırsatlar da yakalama şansı elde edilmiş olur. Yabancı sermaye ile üretim artışı, yeni teknoloji ve yeni iş alanları elde edilebilir.⁶³

Türkiye, gelişmekte olan bir ülke olarak, genellikle sermaye yetersizliği sıkıntısını çekmiştir. Bunda plansız altyapı yatırımları, yanlış borçlanma politikaları, kaynak israfı ve ekonomik ve siyasi istikrarsızlık etkili olmuştur.

Bu açıdan bakıldığında yabancı sermaye tüm yönleriyle büyük önem taşımaktadır. Siyasi ve ekonomik istikrarın kaynak maliyetlerine ve yabancı sermaye girişlerine etkisi ciddi boyutlardadır. Bu konuda yabancı sermaye ile ilgili yasal düzenlemeler de büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan da uzun vadeli, sürekli ve istikrarlı bir planlama ihtiyacı gerekmektedir. Kaynakların etkin ve verimli kullanımı gelecek açısından büyük önem taşımaktadır.⁶⁴

Türkiye ekonomisinin fiyat istikrarı içinde uzun dönemde sürdürülebilir yüksek bir büyüme performansını yakalayabilmesi için mutlaka çözülmesi gereken iki sorun vardır. Yüzeysel yaklaşımlarla, ekonominin en büyük ihtiyacının kaynak eksikliği olduğu söylenebilir.

⁶³ Güngör Uras, *Selected Opinions on Foreign Capital*, İstanbul: YASED, 1982, sa 96 – 97.

⁶⁴ Erdoğan Karakoyunlu, *Selected Opinions on Foreign Capital*, İstanbul: YASED, 1982, s. 49-50.

Ama, hiçbir ülkenin kaynakları kendine göre yeterli değildir. Kaynaklar daima kısıtlıdır. Marifet kıt kaynakları en iyi şekilde kullanmaktır.

Ekonominin düzlüğe çıkabilmesi için yabancı yatırımların gelmesi gerektiği de savunulabilir. Ama, hiçbir yatırım istikrarı bulmadığı yerde rahat edemez. Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Örgütü (UNCTAD)'ın 2002 Dünya Raporu'na göre, Türkiye'nin durumu yabancı sermaye girişi açısından hiçde parlak görünmemektedir. Doğrudan yatırım endeksine göre, Türkiye 0.1 değeriyle 136 ülke arasında 123. sırada yer alabilmiş.

Rapora göre ilk kez gelişmiş ülkelerin doğrudan yatırımlardan aldıkları payda önemli düşüşler yaşandı. 2001 yılında, gelişmiş ülkelere giden doğrudan yatırımlar 2002 yılına göre %59 azaldı. Toplam yatırımlar içinde gelişmiş ülkelerin payı %68'e düşerken, gelişmekte olanların payı %22'ye çıktı.⁶⁵ Türkiye'nin gelişmekte olan ülkeler lehine olan bu değişimden payını alması için, ekonomik ve siyasi istikrarın temin edilmesi ve sürekliliğinin sağlanması gerekliliği kaçınılmaz olarak ortaya çıkmıştır.

⁶⁵ United Nations Conference on Trade and Development, World Investment Report (www.unctad.org internet adresinden), 2002.

Tablo 18: OECD Ülkeleri Doğrudan Yatırım Giriş ve Çıkışları

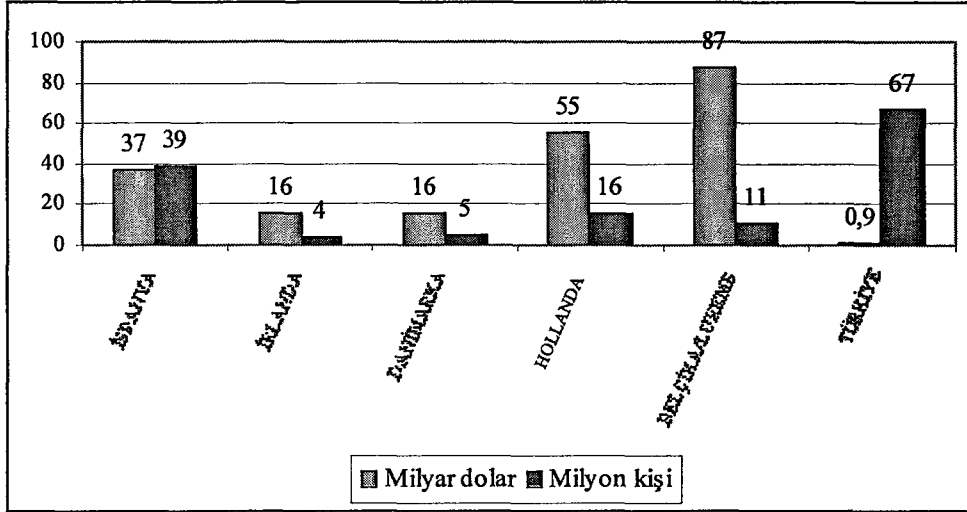
	Giriş				Çıkış			
	1998	1999	2000	2001	1998	1999	2000	2001
Avustralya	6.1	5.7	11.9	5.1	3.4	3.0	5.1	11.4
Avusturya	4.5	3.0	8.8	5.9	2.7	3.3	5.7	3.0
Belçika/Luxem	22.7	38.7	243.3	51.0	28.5	34.0	241.2	67.3
Canada	22.6	25.2	63.3	27.6	34.6	18.4	44.0	37.0
Çek Cumh.	3.7	6.3	5.0	4.0	0.1	0.1	0.0	0.1
Danimarka	7.7	6.8	14.5	4.1	4.5	7.0	6.6	6.1
Finlandiya	12.1	4.6	8.8	3.6	18.6	6.6	24.0	7.3
Fransa	31.0	47.1	42.9	52.6	48.6	120.6	175.5	82.8
Almanya	24.6	54.8	195.2	31.8	88.8	109.4	49.8	43.3
Yunanistan		0.6	1.1	1.6	a.d.	0.5	2.1	0.6
İrlanda	8.9	19.0	24.1	9.8	3.9	5.4	4.0	5.4
İtalya	4.3	6.9	13.4	14.9	16.1	6.7	12.3	21.5
Japonya	10.2	21.1	29.0	17.9	39.9	65.3	49.8	32.5
Kore	5.2	10.7	10.1	3.2	3.4	2.1	3.5	2.6
Meksika	11.9	12.5	14.7	24.7	..	..	..	3.7
Hollanda	37.9	31.9	54.3	55.9	38.8	41.5	72.0	44.4
Norveç	4.0	7.5	6.0	2.2	2.5	5.5	8.3	-1.0
Polonya	6.4	7.3	9.3	6.8	0.3	0.0	0.0	0.1
Portekiz	3.1	1.2	6.4	3.3	3.8	3.2	7.7	5.1
Slovak Cum.	0.5	0.4	2.1	0.6	0.1	-0.4	0.0	0.1
İspanya	11.8	15.8	37.5	21.8	18.9	42.1	54.7	27.8
İsveç	19.6	60.9	23.4	12.9	24.4	21.9	40.9	6.4
İsviçre	8.9	11.7	16.3	10.0	18.8	33.3	42.7	16.3
Türkiye	1.0	0.8	1.7	3.3	0.4	0.7	1.0	0.6
İngiltere	70.6	82.9	119.7	53.8	121.8	205.8	255.1	39.5
Amerika	179.0	289.5	300.7	130.8	142.6	188.9	178.3	127.8
TOPLAM OECD	522.6	775.6	1,274	565.8	666.7	926.6	1,285	593.1

*2002 yıl sonu rakamları tahmindir.

Kaynak: OECD International Direct Investment (www.oecd.com internet adresi)

2001 yılında 1.5 milyar dolarlık Aria, 350 milyon dolarlık HSBC yatırımıyla, 2000'de 0.9 milyar dolar olan yabancı sermaye girişi 3.2 milyar dolara yükselmiştir. Ancak 2002 yılı rakamları oldukça düşük seyretmiştir. 2001'in ilk 7 ayında 2,342 milyon dolar olan yabancı sermaye girişi 2002'nin aynı döneminde 799 milyon dolara gerileyerek %66 azalmış. Bu konuda Çin'in rakamlarına bakıldığında, 2001'de 70 milyar dolarlık yabancı sermaye yatırımı ile İngiltere'nin yerini alıp, ABD'den sonra Dünya ikincisi olmuş. Çin'de yabancı sermayeli şirketlerin ihracat içindeki payı da yüzde 50'ye yükselmiş.

Grafik 2: AB Üye Ülkeler – Yabancı Sermaye Girişleri 2000 Yılı

Kaynak: DPT

Yabancı sermayeli yatırımlardaki gerilemenin önüne geçmek için çözüm üretilmesi gereken sebepler şu şekilde sıralanabilir.⁶⁶

- Siyasi istikrar ve güvenin olmayışı.
- Ekonomideki belirsizlikler ve yüksek oranlı enflasyon,
- 172 ayrı imzayı gerektiren bürokrasi ve kırtasiyecilik,
- Mevzuattaki karmaşa, sık sık yapılan bir kısmı da geriye dönük olarak getirilen vergiler ve uygulanan değişiklikler,
- Vergi oranlarının yüksek oluşu, örtülü kazanç ve sermaye sorunu,
- Merkez ve Doğu Avrupa Ülkelerine göre Türkiye’de ekonomik ve siyasi istikrarsızlığa ilaveten, sendikalı işgücü maliyetinin 4-5 kat fazla olması,
- Enflasyon muhasebesinin olmayışı,
- Yatırım için getirilen dövizden, kur farkı vergisi alınması, yatırım indirimi stopajı,
- Hukuk sistemindeki belirsizlikler ve eksiklikler,

⁶⁶ Şükrü KIZILOĞLU, Yabancı Sermaye Neden Gelmiyor?, Hürriyet Gazetesi 21.09.2002 tarihli makale.

- Yasalara aykırı olarak, genel tebliğler ve kararnamelerle vergi alınmak istenmesi,
- Türkiye’de kayıt dışı ekonominin %50’lere yaklaşması ve bu durumun doğrudan yabancı sermaye yatırımı açısından haksız rekabet ortaya çıkarması.⁶⁷

Yatırımlarda karşılaşılan idari engellerin ortadan kaldırılması, ilk anda bazı gereksiz, kimi kez mükerrer bürokratik işlemlerin azaltılmasını veya kaldırılmasını, böylece prosedürlerin hızlı bir biçimde tamamlanmasını çağrıştırmaktadır. Genel hatları ile bu yaklaşım doğru olmakla birlikte, kırtasiyecilik diye kısaca adlandırılan olgunun yarattığı olumsuz sonuçlar irdelendiğinde, olayın vehameti çarpıcı bir şekilde ortaya çıkmaktadır.

Varolan idari engellerin sonuçları Hazine Müsteşarlığı’nın raporunda belirtilmiştir.⁶⁸

- **Türkiye’nin rekabet gücünü azaltmaktadır.** World Economic Forum tarafından hazırlanan Competitiveness Report’a göre, varolan idari engeller Türkiye’nin rekabet gücünü önemli ölçüde azaltmaktadır. Çünkü Dünya Bankası yayınlarından World Bussiness Environment Survey verilerine göre Türkiye’deki yatırımcılar yöneticilik zamanlarının %20’sini kamu kurumlarının idari düzenlemeleri için harcarken, bu oran, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkelerinde %8, Latin Amerika için ise %4’tür
- **İş maliyetlerini yükseltmektedir.** Açık, kesin, kolay anlaşılabilir, yeknesak ve geniş çapta kabul görmüş uygulamaların eksikliği, belirsiz bir iş ortamı yaratarak, iş maliyetlerini yükseltmektedir. Price Waterhouse Coopers tarafından yapılan bir çalışmada, bu belirsizliğin Türkiye’ye

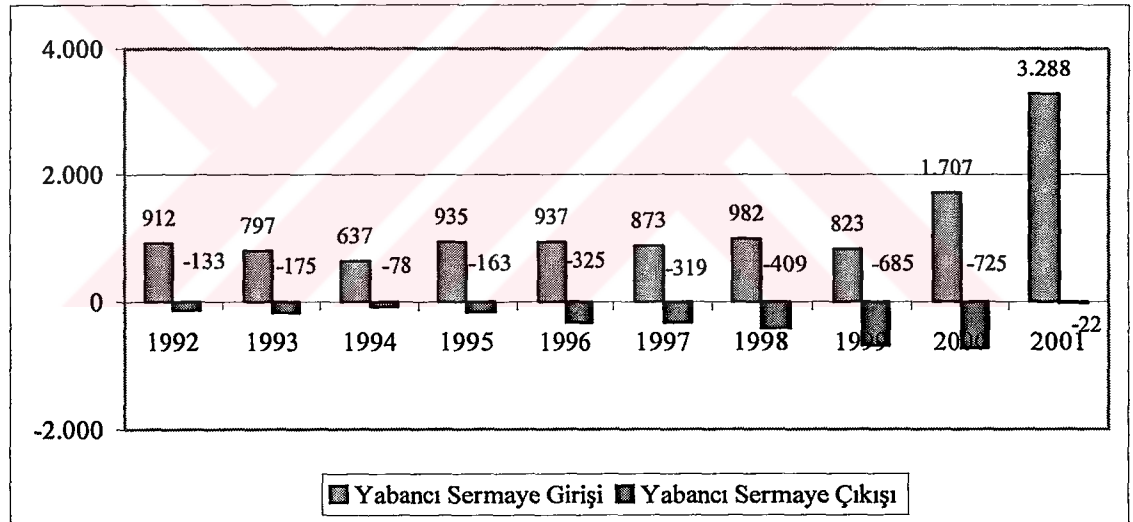
⁶⁷ ATO, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, Türkiye’de ve Dünyada Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Emin Çarıkçı, s.166.

⁶⁸ T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü, *Türkiye’de Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reformu*, 2001: ayrıntılı rapora investinginturkey.gov.tr adresinden ulaşılabilir.

maliyetinin yıllık 1.822 milyar ABD doları civarında bir doğrudan yabancı sermaye olduğu tahmin edilmektedir.

- **Gerek iç, gerek dış yatırımlar için Türkiye'nin cazibesini yitirmesine neden olmaktadır.** Türkiye büyük bir potansiyele sahip olmasına rağmen, 1995-2000 yılları arasında ülkemize gelen net doğrudan yabancı sermaye ortalama yıllık 767 milyon ABD doları civarında seyretmiştir. Yerli sermaye de özellikle son 10 yılda yurt dışında yatırım yapmayı tercih etmektedir. 1980'lerde sermaye çıkışı yıllık ortalama 50 milyon ABD doları altında kalırken, 1990-1995 arasında yıllık 120 milyon ABD doları üzerine çıkmıştır. 1995 –1999 arasında ise, 375 milyon ABD dolarına ulaşmıştır. 2000 yılında ise 1 milyar ABD doları üzerindedir.

Grafik 3: Net Doğrudan Yabancı Yatırımlar* (milyon dolar)

Kaynak: DPT

*Yurtdışında yerleşiklerin Türkiye'de yaptıkları yabancı sermaye yatırımları Türkiye'de yerleşiklerin yurtdışında yaptıkları yatırımlar ile netleştirilmiştir.

Türkiye'nin cari işlemler kapsamında döviz giderlerinin finansmanına önemli katkısı bulunan işçi döviz girişlerinde de hızlı düşüş sürmektedir. Ağır ekonomik kriz yaşanan 2001'de bir önceki kriz yılı olan 1994 'ten sonraki en düşük yıllık düzeyine inen girişlerde gerileme 2002'nin ilk altı ayında da sürdü.

Yurt dışında çalışan Türkler'in yurda gönderdiği dövizler, uzun yıllar boyunca Türkiye'nin cari işlemler kapsamındaki döviz gelirleri içinde ihracat ve turizmden sonra en önemli kalemi oluşturdu.

Anka Ekonomi Bülteni'nin TCMB verilerinden yapmış olduğu belirlemeye göre, 1984-2001 döneminde Türkiye, cari işlemler kapsamında toplam 347.2 milyar dolarlık ihracat, 72.5 milyar dolarlık turizm geliri elde ederken, 54.9 milyar dolarlık işçi döviz girişi sağlamıştır. 499.9 milyar dolarlık ithalat yapılan, 68 milyar dolarlık da faiz ödemesi gerçekleştirilen bu dönemde, diğer döviz gelir ve giderleri netleştirildiğinde Türkiye'nin 22.6 milyar dolarlık cari işlemler açığı verdiği belirlendi.⁶⁹ Aşağıdaki tabloda yıllara göre işçi döviz girişleri ve değişimleri gösterilmiştir. Periyodik değişim yabancı sermayede olduğu gibi işçi döviz girişlerinde de ekonomik ve siyasi istikrarın etkilerinin boyutlarını göstermektedir.

Tablo 19: İşçi Döviz Girişleri

	Yıllık Toplam	Yıllık Değişim
1987	2,021	23.6
1988	1,776	-12.1
1989	3,040	71.2
1990	3,246	6.7
1991	2,819	-13.2
1992	3,008	6.7
1993	2,919	-2.9
1994	2,627	-10.0
1995	3,327	26.6
1996	3,542	6.4
1997	4,197	18.4
1998	5,356	27.6
1999	4,529	-15.4
2000	4,560	0.7
2001	2,784	-38.9
6 aylık		
2001	1,526	
2002	982	-35.6

Kaynak: DPT

⁶⁹ Anka Ekonomi Bülteni, *Gurbetçi Dövizini Türkiye'ye Yollamıyor*, 9 Eylül 2002 tarihli bülten, s.7.

Yabancı sermaye girişi için mutlaka temin edilmesi gereken ekonomik istikrar ve sürekliliğın sağlanması konusunda mutlaka çözümleri gereken iki sorun karşıımıza çıkmaktadır.⁷⁰

Bir: Türkiye’de tüm mali sistem yeniden yapılandırılmalıdır. Mali sistemdeki şirketlerin sermaye yapıları güçlü olmalıdır. Sistemin aktörleri ekonomik dalgalanmalara rağmen kar edebilecek düzeyde bir sermaye yapısına kavuşturulmalıdır.

Mali sistemde risk-getiri dengesi denetim otoritesinin de katkılarıyla taviz verilmeksizin kurulmalıdır. Doğal olarak, yalnızca mali sistemin aktörlerinin yeniden yapılandırılması yetmeyecektir. Mali sistemdeki kuruluşların müşterilerinin de yeniden yapılandırılması zorunludur.

Diğeri ekonomik aktörlerin de ekonomik açıdan yeniden yapılandırılmasında mali sistemi düzenlemekten ve denetlemekten sorumlu kamu otoritesinin katkıları abartılamaz. Kısacası, mali sistem-reel sektör ilişkisi yeniden düzenlenmelidir.

İki: Türkiye, gelirden ve yaratılan katma değer üzerinden ekonominin her alanında vergi toplamak zorundadır. Vergi vermekten kaçınabilme yolları daraltılmalı, vergi kaçırmanın yolları kapanmalıdır. Yani kayıt dışı ekonominin boyutu ihmal edilebilecek düzeyde küçültülmelidir.

Devlet etkin bir vergi idaresini ancak mali sistemi kullanarak kurabilir. Dolayısıyla, mali sistemi devreden çıkarabilecek uygulamalardan kaçınılmalı, aksine, mali sistemin ekonominin tüm bireylerince kullanımı özendirilmelidir. Mali sistem vergi kaçırmanın aleti olmaktan çıkarılmalıdır.

İki önemli ilkedan yola çıkmak zorundayız. Bir: Gelir elde edemeyen devlet, devletten beklenen asgari hizmetleri dahi sunamaz. İki: Kendi ayakları üzerinde duramayan bir mali sektör ekonominin büyümesi için gerekli kaynakları yaratamaz.

⁷⁰ Ercan Kumcu, *Çözülmezse Olmaz İki Sorun*, Hürriyet Gazetesi, 08.2002 tarihli makale.

Tablo 20: Türkiye'nin İç ve Dış Borç Stoku ve Borç Yüğü

BORÇ STOKU VE YÜKÜ	Birim	1999	2000	2001
KAMU İÇ BORÇ STOKU(\$)	Milyar \$	42	53	85
KAMU İÇ BORÇ STOKU(TL)	Trilyon TL	22,291	36,420	122,157
Tahvil	Trilyon TL	19,684	34,363	102,128
Bono		3,237	2,057	20,029
DIŞ BORÇ STOKU	Milyar \$	103	116	115
Orta Uzun	Milyar \$	80	87	99
Kısa	Milyar \$	23	29	16
KAMU DIŞ BORÇ STOKU (\$)	Milyar \$	54	61	69
Özel Kesim Dış Borç Stoku	Milyar \$	49	55	45
Dış Tahvil Borç Stoku	Milyar \$	17	22	22
KAMU TOPLAM BORÇ STOKU	Milyar \$	96	114	154
KAMU TOPLAM BORÇ YÜKÜ	%	51.4	56.8	115
Kamu Kesimi İç Borç Yüğü	%	22.6	26.5	68
Kamu Kesimi Dış Borç Yüğü	%	28.8	30.3	47

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı ve DİE

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Bu çalışmada özellikle planlı ekonomi dönemlerindeki iktisat politikaları ve son dönemde yaşanan darboğaz ve bu darboğazın sonuçlarında yaşanan son dönem ekonomik krizleri üzerinde durulmuştur. Özellikle son dönemde yaşanan günü kurtarmaya yönelik, kısa vadeli çözümler sunan göstermelik planlama faaliyetleri, devlet borçlarını çevirebilmek için IMF girişli fon sağlama arzusu, bu kaynak olmadan düzlüğe çıkılamayacağı inancı ve sergilenen cesaretsiz tutum ve özgün politika üretme ve uygulama noksanlığı ve beceriksizliği ülkeyi bu noktaya taşımıştır. Yaşanan darboğazdan çıkmak için acilen özgün politikalar üretilmesi ve bunların bir an önce uygulamaya konması gerekmektedir. Bunun planlı bir yaklaşım ile gerçekleştirileceği açıktır. Burada önemli bir nokta olarak, kısa süreli dayatma planlar ve programlarla sonuca varılamayacağı ortaya çıkmıştır. Çözüm, dünyadaki ekonomik gelişmelere hakim olan bu toprağın insanların ürettiği politikalar ve planlı ekonomik yapı ile sağlanacağı inancıdır.

Bu darboğazdan çıkış için millet olarak üzerimize düşen görevler vardır. Bu nedenle üretilecek olan politikaların halkın tam desteğini alması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Plan ve programların işletilebilmesi halkın katılımı olmadan sağlanamayacaktır. Bu inanç sağlandığı takdirde herkes üzerine düşen görevi yapacaktır ve üreten Türkiye olarak diriliş sağlanacaktır.

Ortaya çıkan krizler ve uygulanan istikrar programlarından çıkarılacak dersler vardır:

- Bir ülkenin ekonomisindeki değişimin ölçüsü milli gelirdir. Değişikliğin niceliği ve niteliği milli gelirdeki artışa ve dağılıma göre belirlenir. Ekonomi politikalarının amacı büyümeyi ve istihdamı olabildiğince artırmaktır. Fiyat istikrarından ödün verilerek uygulandığında, hiçbir ekonomi politikası uzun dönemde büyüme sağlayamaz, işsizlik artar.

- Milli gelirin artışı da kalkınma da gelişme de “program” ile mümkün olur. Ekonomik programlar yatırım ve üretimin nasıl artırılacağını, böylece milli gelirin nasıl büyütüleceğinin yol haritasını çizer. Milli gelirdeki artışın kalkınma için nasıl kullanılacağını belirler. Piyasa ekonomisi bir “kurumsal yapı” değil “bir mekanizma”yı ifade eder. Çağdaş bir ekonomide piyasa mekanizması ne kadar gerekli ise, “güçlü ve etkin bir devlet” de o kadar gereklidir. Ekonomide devletin güçlülüğü doğru ve uzun vadeli programlarla olur.
- “Borç ödeme programları” ve “güçlü ekonomiye geçiş programları”nın birbirinden ayrılması gerekliliği doğmuştur. Ekonomi programı, yatırımı, üretimi insanı hedef alır. Yapısal değişim programı tarımda ve sanayide üretimin yapısını değiştirmeyi iyileştirmeyi hedef alır.
- Düşük ücrete dayalı üretimden verimliliği yüksek alanlarda üretime geçilmelidir. Bu Türkiye için daha çok yatırım yapılan, dolayısıyla daha çok tasarrufa gerek duyulan bir dünyanın kurulması demektir. Böyle bir dünya ise iç mali piyasaların sağlıklı bir biçimde geliştirilmesi ve yabancı doğrudan yatırımlardan Türkiye’nin daha fazla yararlanabileceği bir ortamın sağlanmasıyla gerçekleşebilir.
- Kamu harcamalarında şeffaflık sağlanmalıdır. Türkiye siyasi kadroların keyfince sözler verdiği; bu sözleri tutup tutmadıklarının bütçe ve programlardan kolaylıkla anlaşılmadığı ve siyasal tartışmanın da bu bulanıklık içinde sürüp gittiği bir ortamdan kurtulmak zorundadır. Bütçe harcamalarında saydamlık; alınan kararların nedenlerinin topluma anlatıldığı, tartışıldığı ve sonuçlarının da hesabının verildiği bir dünyaya bizleri götürecektir. Bu harcamalarda etkinliği artırmanın ön koşullarındandır.

- Kalkınma için gerekli olan büyümeyi sağlayabilmede, makroekonomik istikrarın sağlanması temel ön koşullardan biri olarak karşımıza çıkar.
- İstikrar programları, yapılanlar nedeniyle değil, yapılacaklara olan güven sayesinde başarıya ulaşırlar. İhtiyaç duyulan güveni kazanmak zordur. Kaybetmek ise an meselesidir. O nedenle, hükümetlerin işleri savsaklamak gibi bir seçeneği yoktur.
- Her bir kriz bir sonraki kriz için tohumlarını bırakarak biter. Krizleri önlemenin tek yolu o tohumları yeşertecek ortamın oluşturulmamasıdır. Yani, piyasaların söylediklerine iyi kulak verilmelidir. Piyasalar suçlanarak krizler önlenemez, krizden çıkılamaz, ekonomik istikrar sağlanamaz.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

ALKİN, Erdoğan, *Turkey's International Economic Relations*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, 1982.

ANKA EKONOMİ BÜLTENİ, *Gurbetçi Dövizini Türkiye'ye Yollamıyor*, 9 Eylül 2002 tarihli bülten.

ANKARA TİCARET ODASI, *Türkiye Ekonomisi ve IMF Paneli*, 2002.

ANKARA TİCARET ODASI, *Yeniden Yapılanma Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 2001.

ARTHUR ANDERSEN, *Doing Business In Turkey*, İstanbul: 1999.

ARTUN, Tuncay, *Türkiye'de Enflasyonla Mücadele*, İstanbul: Tekin Yayınevi, 1989.

AYSAN, Mustafa A., "Atatürk'ün Ekonomik Görüşü: Devletçilik", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt. II, Sayı.6, 1986.

BİLGE, Ali, *İktisat İşletme ve Finans: Mali ve Ekonomik Sorunlara Yönelik Aylık Yayın, Sayı 198, Sürdürülebilir Kalkınma*, 2002..

BİRLEŞMİŞ MİLLETLER UZMANLAR KURULU, *İktisadi Kalkınma İçin Planlama*, Çev. Necdet Serin, 2. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No. 257, 1968.

BOROTAV, Korkut, *Türkiye'de Devletçilik*, Ankara: Savaş Yayınları, 1982.

BOROTAV, K., O. Türel ve E. Yeldan, *Distributional Dynamics In Turkey Under Structural Adjustment Of The 1980s, New Perspectives on Turkey*, 1994.

BOROTAV, K., O. Türel ve N. Yentürk, *Adjustment, Distribution and Accumulation*, Research Paper Prepared For UNCTAD, Geneva: 1996.

BÜYÜKKILINÇ, Deniz, *Uluslararası Verimlilik Karşılaştırmaları (1980 - 1991)*, Ankara: Milli Prodüktivite Merkezi Yayını, No. 539, 1994.

ÇAKICI, Latif, *Türkiye Ekonomisi Nereye Gidiyor*, 3. Baskı, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1992.

DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, (2000, 2001).

DİE, İstatistik Göstergeler.

DİE, Aylık İstatistik Bültenleri.

DİE, Seçilmiş Ülkeler İçin Ekonomik ve Sosyal Göstergeler.

DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar.

DPT, *Ekonomik Gelişmeler*, (dpt.gov.tr adresinden) Eylül 2002.

DPT, *Türkiye Ekonomi Politikaları Uygulamalarında Değişmeler*; DPT 41. Kuruluş Yıldönümü Paneli, Ankara: 2001

DPT, 1-8. Beş Yıllık Kalkınma Planları incelenmiştir.

DÜNYA BANKASI, *Dünya Kalkınma Raporu: "21. Yüzyıla Girerken" 1999/2000*, Washington D.C.: 1999.

ECZACIBAŞI, F. Nejat, *Yeni Bir Türkiye: Yazı Konuşma ve Söyleşilerden Seçmeler*, İstanbul: Dr. Nejat Eczacıbaşı Vakfı Yayınları, 1998.

EĞİLMEZ, Mahfi ve Ercan Kumcu, *Ekonomi Politikası Teori ve Türkiye Uygulaması*, 2. Baskı, İstanbul: Om Yayınevi, 2002.

Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, *Türkiye İçin Kalkınma Stratejileri*, (Merih Celasun, Yüksel Ülken), İstanbul: 1984.

ERDOĞAN, G. Türkiye’de Yoksulluk Boyutu ve Profili, DİE Yayını, Ankara: 2000.

GÜVENÇ, Nazım, *Küreselleşme ve Türkiye*, İstanbul: BDS Yayınları, 1998.

HATİPOĞLU, Zeyyat, *Bilinen Türkiye Ekonomisinden Bilinmeyene*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 1992.

HATİPOĞLU, Zeyyat, *Türkiye Ekonomisinde Gözden Kaçan Doğrular Herkesi İnandığı Yanlışlar*, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları, 2000.

HATİPOĞLU, Zeyyat, *Gelişme ve Türkiye İktisadı*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 1993.

HATİPOĞLU, Zeyyat ve Mustafa AYSAN, *Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı*, İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım, 1994.

HİÇ, Mükerrerem, *Bozulan Ekonomi Nasıl Düzeltilir*, İstanbul: Menteş Kitapevi, 1998.

İSTANBUL SANAYİ ODASI, *V. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın Temel Hedefleri ve Stratejisi*, İstanbul: 1984.

İTO, Aylık Ekonomik Veriler, Ağustos 2002.

KAVRAKOĞLU, İbrahim, *Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi, 1990.

KEPENEK, Yakup ve Nurhan Yentürk, *Türkiye Ekonomisi*, 9. Baskı, İstanbul: Remzi Kitabevi, 1997.

KILIÇBAY, Ahmet, *İktisadi Planlama*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayını, 1981.

KILIÇBAY, Ahmet, *Türk Ekonomisi, Modeller Politikalar Stratejiler*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, 1984.

KIZILOT, Şükrü, Yabancı Sermaye Neden Gelmiyor?, *Hürriyet Gazetesi* 21.09.2002 tarihli makale.

KOZLU, Cem, *Türkiye Mucizesi İçin Vizyon Arayışları ve Asya Modeli*, Ankara: T. İş Bankası Kültür Yayınları, 1994.

KUMCU, Ercan, *Çözülmezse Olmaz İki Sorun*, *Hürriyet Gazetesi*, 11.08.2002 tarihli makale.

KURDAŞ, Kemal, *Türkiye Ekonomisindeki Çöküş ve Geleceğe Bir Bakış*, Türkiye Bilimler Akademisi Forumu, 2002.

LEWIS, W. Arthur, *The Essentials of Economic Policy*, London: 1968.

MANİSALI, Erol, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi*, İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980.

OECD, International Direct Investment (www.oecd.com internet adresi), 2002.

- ONARAN, Özlem, İktisat Dergisi (Aylık Dergi), *Gelir Dağılımı Yoksulluk Populizm*, İstanbul: Sayı 418-419, 2001.
- ÖZCAN, Metin, K. Voyvoda ve E. Yeldan, Dynamics of Macroeconomic Adjustment in a Globalized Developing Economy: Growth, Accumulation and Distribution in Turkey 1969-98, Canadian Journal of Development Studies, 2001.
- ÖZSELÇUK, Erdinç, Türkiye İhracatının Yapısı, İstanbul: Hacı Ömer Sabancı Vakfı Yayını, 1982.
- ÖZÖTÜR, Erdoğan, *Türkiye'nin Gelir ve İstihdam Dağılımındaki Yapısal Değişim*, Ankara: DİE Yayını, 1979.
- ÖYMEN, Onur, *Türkiye'nin Gücü*, İstanbul: AD Kitapçılık, 1998.
- ÖYMEN, Onur, *Geleceği Yakalamak: Türkiye'de ve Dünya'da Küreselleşme ve Devlet Reformu*, İstanbul: Remzi Kitabevi, 2000.
- ÖZYÜREK, Mustafa, *Vergi Dünyası*, Milliyet Gazetesi, 05.08.2002 tarihli makale.
- PARASIZ, İlker, *Enflasyon-Kriz-Ayarlamalar: Dünyada ve Türkiye'de Kalkınma Makro Ekonomisi Sorunları*, Bursa: Ezgi Kitabevi, 2001.
- SARACOĞLU, Rüşdü, *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, İstanbul: TÜSİAD Yayın No. 6 - 180, 1995.
- SARC, Ömer Celal, *Devlet Planlama Teşkilatı İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri*, 1. Cilt, Ankara: 1982.
- SELÇUK, Faruk, Con Ahmet'in Devridaim Makinesi: Türkiye İktisadı 1994-1996, Ankara: İmge Kitabevi, 1997.
- STATE PLANNING ORGANIZATION, *Unbalanced Development Between Regions In Turkey*.
- STATE PLANNING ORGANIZATION, *Planning*, Ankara: Publication No. 14, 1963.
- STATE PLANNING ORGANIZATION, *General Economy and Investment Opportunities*, Ankara: Publication No. 61, 1970.

ŞENSES, F., *The nature and main characteristics of recent Turkish growth in export of manufacturing*, The Development Economics, 1989.

ŞENER, Nedim, *Tepeden Tırnağa Yolsuzluk*, İstanbul: Metis Yayınları, 2001

T.C. Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, *Türkiye’de Yatırım, Yatırım Ortamının İyileştirilmesi Reformu*, (ayrıntılı rapor investinginturkey.gov.tr adresinde) 2001.

T.C. Maliye Bakanlığı, Yıllık Ekonomik Raporlar.

T.C. Maliye Bakanlığı, 2002 Yılı Bütçe.

T.C.M.B, T.C.M.B. Yıllık Raporları Gerekçesi

TÜMAY, Muharrem, “Atatürk Dönemi Ekonomi Politikaları”, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Cilt. II, Sayı.4, 1985.

TÜĞİAD, *Değişen Dünya Konjonktürü Çerçevesinde Türkiye’nin Uluslararası Pazarlarda Üstlenmesi Gereken Roller*, İstanbul: 1992.

TÜĞİAD, *2000’li Yıllara Doğru Türkiye’nin Önde Gelen Sorunlarına Yaklaşımlar*, İstanbul: 28 Cilt, 1997.

TÜSİAD, *Turkish Economy 1999 - 2000*, İstanbul: Publication No. 283, 2000.

TÜSİAD, *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, İstanbul: 1995

TÜSİAD, *Türkiye’de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk: Avrupa Birliği ile Karşılaştırma*, İstanbul: 2000.

TÜSİAD, *Türkiye’de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması: Mali Disiplin Gereği Üzerine Gözlem ve Öneriler*, İstanbul: 1996.

TÜSİAD, *Türkiye’de Yeni Bir Ekonomik ve Ticari Diplomasi Stratejisine Doğru*, İstanbul: 1998.

TÜSİAD, *21. Yüzyıla Doğru Türkiye: Geleceğe Dönük Bir Atılım Stratejisi*, 1991.

THE WORLD BANK, *Entering the 21st Century World Development Report*, U.S.A.: Oxford University Press, 2000.

THORNBURG, Max Weston, *Türkiye'nin Bugünkü Ekonomik Durumunun Tenkidi*, Çev. Nail Arturan, Ankara: 1950.

TÜSİAD, *Türkiye'de Kamu Harcamaları ve Kamu Borçlanması*, Mali Disiplin Gereği Üzerine Gözlem ve Öneriler, İstanbul: 1996.

TÜSİAD, *Türkiye'de Yeni Bir Ekonomik ve Ticari Diplomasi Stratejisine Doğru*, İstanbul: 1998.

TÜSİAD, *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, İstanbul: TÜSİAD Yayın No. 6 - 180, 1995.

United Nations Conference on Trade and Developement, *World Investment Report 2002* (www.unctad.org internet adresinden), 2002.

URAS, Güngör, *Gerileyen Bir Ekonomik Yapıdan Gelişen Bir Ekonomik Yapıya Geçiş İçin Ekonomik ve Sosyal Gelişme Politikaları*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İletişim Fakültesi, 1996.

URAS, Güngör, *Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları*, İktisadi Kalkınma Yayınlar, İstanbul: 1979.

URAS, Güngör, *Programsız Çukurdan Çıkamayız*, Milliyet Gazetesi 9 Ekim 2002 tarihli makaleden, Mevduat Kredi Yerine İç Borca Gidiyor, 12 Eylül 2002 tarihli makaleden.

UYGUR, Ercan, *Türkiye İçin Yeni Bir Orta Vadeli İstikrar Programına Doğru*, İstanbul: TÜSİAD Yayın No. 6 - 180, 1995.

ÜRÜNLÜ, Coşkun, *Türkiye'nin Kalkınması için Yeni Bir Metodoloji ve Sistem Önerisi*, Ankara: DPT Yayını, 1975.

ÜSTÜNEL, Besim, *Ekonominin Temelleri*, İstanbul: "Globus" Dünya Basınevi, 2001.

WORLD BANK, *Turkey-Economic Reforms, Living Standars and Social Welfare Study*, Poverty Reduction and Economic Management Unit, Europe and Cental Asia: 2000.

YASED (Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği), Selected Opinions On Foreign Capital, İstanbul: 1982.

YAŞA, Memduh, *Devlet Borçları*, 3. Baskı, İstanbul: 1981.

YAŞA, Memduh, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ekonomisi: 1923-1978, İstanbul: Akbank Kültür Yayını, 1980.

YELDAN, Erinç, *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi*, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2002.

YELDAN, Erinç, *Surplus Creation and Extraction Mechanism Under Structural Adjustment in Turkey, 1980-1992*, Review of Radical Political Economics. 1995.

YENTÜRK, N., Wages, *Employment and Accumulation in Turkish Manufacturing Industry*, Friedrich Ebert Stiftung Research Results, İstanbul: 1997.

